

Voyta Adolf
1834–1923

HUDI JÓZSEF
Voyta Adolf visszaemlékezései IV.

(BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY)

CSALÁDI GYÁSZ, CSALÁDI ÖRÖMÖK

Az 1886-dik év ránk nézve szomorú volt. Szegény Luiza nagymama egy kissé gyengélkedett, de csak a[n]nyiban, hogy 70 éven túl volt, és lassubb tempóban tette-vette a dolgát. Erre való tekintettel nem is engedték magát az udvaron túli lakásba, hanem éjjelre a szakácsnének kellett ott aludnia.

Március hóban egy délután a 4 éves kis Elemérke szaladgált a szobákban, egyszer [csak] elcsúszott és bal karját nem bírta. Szegény jajgatott, azt hittük, hogy kitörött a karja. Hamar [a] doktor megérkezett, megvizsgálta a gyereket s azt mondta, hogy törés nincs, csak egyik vékony csont az eséstől a vastagabb csont felé hajolt. Mindjárt helyre igazította. Nem mondhatom, hogy me[n]nyire megijedtem, de hála isten félelmem felesleges volt.

Május 2-án szegény Tóth mama¹ hagyott itt bennünket. Ilonkának keresztanyja [volt] és igen nagyon szerették egymást. Ennek a halála igen lesújtotta szegényt.

Május 11-én este szegény Luiza nagymama² még ½ 10-kor intézkedett a holnapi dologra. A cselédszoba a mi lakosztályunkban van, [így] neki, ha aludni megy, a mi ablakunk alatt kell elmennie. Rászóltunk:

— De mama, mért nem megy aludni?

¹ Tóth mama = *Tóth Dánielné*, Tóth Dániel református főiskolai tanár felesége, sz. *Muck Mária* életének 47., házasságának 24. évében, 1886. május 2-án este 10 órakor gyomorráokban hunyt el. Műkedvelő színésznő volt, számos városi rendezvényen fellépett. A Pápai Jótékony Nőegylet választmányi tagjaként tevékenykedett. A „kiváló művészetéről, jószívéről és a közcélok iránt való fáradhatatlan buzgóságáról ismert” asszonyt 1886. május 4-én Kis Gábor református lelkész nagy részvét mellett temette. – Halálozás. = PL 13 (1886) 19. sz. (május 9.) 54–55., Városunkban meghaltak május 1–7-ig. Uo. 55.

² Luiza nagymama: *özvegy Hets Antalné* sz. *Wirthl Luiza* 1886. január 12-én, 74 éves korában hunyt el, a pápai Kálvária temetőbe temették. – Halálozások. = PL 13 (1886) 20. sz. (május 16.) 79.

— Megyek már, édes gyermekeim, de csak kell rendet tenni, hogy a leányoknak miképpen legyen az első dolguk! Megyek már, csak aludjatok!

Átment a lakásba a szakácsnéval. Egyszerre minden elcsendesedett, mi is elaludtunk. Egyszerre csak megzörgetik a mi hálószoza ablakunkat.

— Ki az?

— Tessék hamar átjönni a tek[intetes] a[s]szonynak!

Mindketten valamit ránk kaptunk és amint beléptünk, Luiza nagymamát a földön hanyatt fekve holtan találtuk! Ez villámcsapásként hatott reánk. A szakácsné se volt erre elkészülve, mert úgymond, a tek[intetes] a[s]szony éjjel felkelt az ágyából és a mosdóhoz ment s azt mondta a szakácsnénak:

— Hívd hamar az a[s]szonyt!

Mire bementünk, mint mondta, halva volt. Vérnyomok voltak a száján, vér volt a mosdótálban. Én rögtön átmentem a szomszédba,³ az irgalmasok orvosát hívtam át, úgy mondta, hogy vérömleny következtében halt meg. Mi már többé nem feküdtünk le, felöltözve adtuk oda magunkat a fájdalomnak ezen áldott nő, szent a[s]szony halála felett.

Reggel már intézkedni kellett a temetés végett. Én bementem atyámhoz a városházára, közölni vele a hírt. Ő is meg volt rendülve, mondván:

— A hírről én fogok gondoskodni.

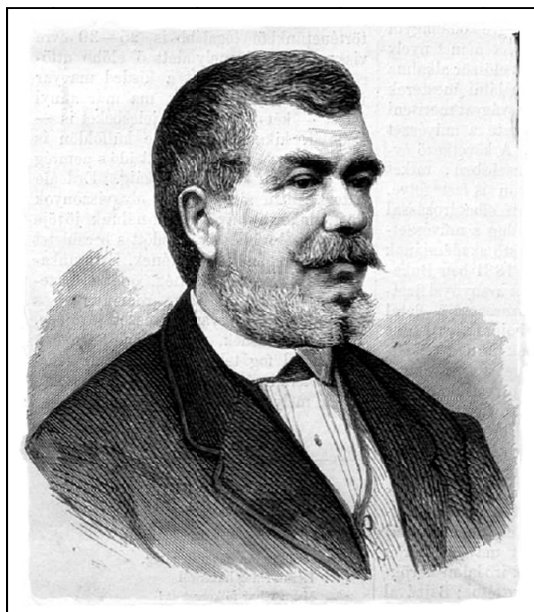
A halál híre már reggel befutotta a várost. Mindenki nagy sajnálattal volt irántunk. Szívszaggató volt az elbúcsúzás. A temetésen mi hátramaradtunk, gyalog kísértük ki a legjobb anyát végső útjára. Én hazulról a sírig hajadonfőt[t] sírva kísértem, karomon Luizával, másik karomon Ilonkával. Szép volt a halála, mert sem elkészülve nem volt rá, [sem] nem tudott róla. Még a természet is díszbe öltözött, ame[n]nyiben a szobája előtt az oszlopos előtér köröskörül dupla szelencebokorral szegélyezve, teljes virágzásban volt.⁴

Ezen kedvenc helyen volt a koporsó, ott lett beszentelve, és onnét indult a menet. Mit menet? Processió!⁵ Látni kellett azt a sok szegén[y]t, akik áldották jóságos kezét. Luizám nem jajgatott, de néma megadással tűrte a nagy bánatot, a legdrágább anyja elvesztése felett. Ilonkának már a jó Tóth néni halálakor érzett vesztesége, a jó, feledhetetlen nagymama elvesztése feletti fájdalom oly nyomokat hagyott rajta, hogy aggódni kezdtünk miatta.

³ A kéziratban: *szomszédban*, javítottuk.

⁴ A kéziratban: *voltak*, javítottuk.

⁵ processio (latin) = egyházi körmenet

5. kép
Dr. Kovács Pál (1808–1886) arcképe
(Vasárnapi Ujság, 1877)

A fiatal leánynak élénk életkedve elmúlt, magába zárt, majdnem emberkerülő teremtés lett belőle. A csillapítás nem használt. Efeletti aggodalmamban átmentem Győrre a kedves Pali bácsihoz⁶ elpanaszolni Ilonka bajját. Pali bácsi azt mondta:

— Vigyétek néhány hétre Tátrafüredre, ennek az állapotnak ez a gyógyszere.

Azonnal írtam helyért Tátrafüredre [a] lakás miatt. „Azonnal jöhetnek” — volt a válasz. Azonnal ö[s]szekészülődött⁷ anyja és leánya, úgy hogy hamarosan elutazhattak.

Elmúlik két-három nap, nem jön levél. Már aggódtam és írtam nekik, de másnap már itt volt a levél, hogy szerencsésen megérkeztek, jó lakást kaptak, és már megismerkedtek [egy] kedves társasággal, és a levegő is igen jó hatás-

⁶ Dr. Kovács Pál (Dég, 1808. július 1. – Győr, 1886. augusztus 13.) orvos, drámaíró, lapszerkesztő, az akadémia levelező tagja. GYÉL 2003. 183. Életművéről legújabbban: BAKSA 2008.

⁷ A kéziratban: ö[s]szekészülődtek, javítottuk.

sal van reájuk. Ilonkának az étvágya, úgy látszik, megjön. Elragadtatással írtak a Táttra szépségeiről, [ahogy] minden nagyon érdekli őket. Hála isten! Ez nemcsak az Ilonkámra,⁸ de szegény Luizámra [is] jóságos hatással van. A következő levél így szól: „*Ilonkának oly étvágya jött, hogy a társaság előtt röstelli a sok evést, azért kérlek, édes öregem, küldjél egy vagy két sült tyúkot, hogy Ilonka otthon jól lakhassék!*” Hála isten!

Tettek kirándulásokat társaságban Tátralomnicra, az ag[g]teleki barlanghoz.⁹ Szóval, nagyon használt a jó Kovács bácsi¹⁰ orvossága, de szegény magát nem tudta meggyógyítani, mert augusztus elején ő is meghalt.¹¹

Ez a jó Pali bácsi volt Luiza orvosa, amikor [a] férjhez menetele előtti évek egyikén typhusba esett (atyja is typhusban halt meg 1849. februárban).¹² Az aggodó édesanya fájdalma annál nagyobb volt, mert leánya nem tud[ott] orvosságot bevenni. Rögtön írt jó Kovács bácsi homeopathicus¹³ orvoshoz, ki nagy hírben volt Győrött. Őneki kellett minden másodnap Pápára utazni bérkocsival, mert akkor még vasútnak híre sem volt. Hat hétig járt Pápára, de Luizát alaposan mégis meggyógyította, pedig neki sejtelve sem volt, hogy férjhez menetele által bekerülök az ő rokonságába.

Szegény jó Pali bácsit Győrött is általánosan úgy szerették, hogy halála nagy veszteség volt Győr számára. Xantus barátom azt mondta nekem, hogy a Kovács bácsi kifogott tanárán, Hahnemannon azzal, hogy az orvosságot nem diluált¹⁴ állapotban adta be, hanem anélkül, azokhoz parányi mértékben, de homeopata alakban, és ezzel nagy hírre tett szert.

Dr. Kovács Pál országos hírű ember is volt; mint író, [s] mint akadémiai tag általános becsülésben állt. Ő vette át 1848 tavaszán a német győri hírlapot, [és] átváltoztatta magyarrá.¹⁵ Én mikor győri deák voltam, gyakran eljártam

⁸ A kéziratban: *Ilonkámnak*, javítottuk.

⁹ A kéziratban hibásan: *barlangra*, javítottuk.

¹⁰ Dr. Kovács Pál

¹¹ Dr. Kovács Pál 1886. augusztus 13-án hunyt el Győrben. GYÉL 2003. 183., BAKSA 2008. 13. Halála Pápán is nagy részvétet váltott ki, hiszen özvegye, Welsz Emília innen származott. Augusztus 15-i temetésén Pápáról is többen részt vettek. † Dr. Kovács Pál. = PL 13 (1886) 33. sz. (augusztus 15.) 132. (Nevét tévesen írják Etelkának: a gyászjelentésen és győri nádorvárosi temetőben lévő síremlékén is Emília olvasható.)

¹² Hets Antal 1848-ban 39 éves, politikai választójoggal bíró pápai polgár, házbirtokos, fake-reskedő volt. HUDI 2001. 144.

¹³ értsd: homeopátiás (görögből) = hasonszenvi gyógymóddal gyógyító

¹⁴ diluált (latinból) = hígított

¹⁵ Voyta pontatlan. A *Das Vaterland* c. szépirodalmi, kereskedelmi hetilap 1844-ban indult Noisser Richárd szerkesztésében. A Kovács Pál által szerkesztett *Hazánk* c. hetilap 1847. január

hozzájuk, hogy este az újságokat borítékba tegyük, mert akkor még nem volt keresztkötés. Halálát a nemzet veszteségnek mondta.

Háládatlan volnék, ha drága jó napamat¹⁶ nem jellemezném, mint olyan nőt, amilyen kevés van. Ő nagyon jó nevelésben részesült szülei házában, Győrszigeten. A rend, tisztaság és pontosság mindenben tulajdona volt. Önálló egyénisége mellett nagyon jószívű volt. Mindenkit szeretett. Sohasem nyilatkozott senkiről [elítélően], még ellenségeit sem, egyáltalában nem sértette. Alkalmazottaival — anélkül, hogy bizalmaskodott volna velük —, emberségesen bánt. Kiadta nekik a dolgokat és ment minden lárma nélkül, pontosan. Nem egy-két, de majdnem minden cselédje 5–6–7 évig nála [szolgált], rendszeren onnét mentek férjhez és most a[s]szonyok és hálás örömmel keresték fel neve napján.

A társaságokban derült kedélye volt, mindenkit szeretett, senkiről sem nyilatkozott sértőleg. 30 évig nem volt kint az utcán, a háza volt az ő országa. Gyermeke mindene volt. Mikor férjhez ment a Luizikája, igen boldog volt, hogy nem vitték idegenbe. Engem igen szeretett, de én is hasonlóan szerettem. Boldog volt, ha kis unokái közt lehetett, látszotta rajta a boldogság. Tömérdek házi szegénye volt, mert egy sem ment el tőle vigasz és ajándék nélkül. Ott is voltak mind a temetésén.

Jellemző, mily önálló egyéniség volt, mikor a pápai színház elkészült, a megnyitás[kor] és utánna csupa dicséretet hallott felőle, nem tudtuk őt rábírní, hogy hazulról kilépjen az utcára és eljöjjön a színházat megnézni! Az isten is jót tett vele, hogy nem ho[s]szú szenvedés után, hanem rögtön megszabadította a föld rögétől.

Ilyen volt ő, a nagymama. Sohasem tudom neki megköszönni hozzám való szeretetét, emlékét híven megőrzöm utolsó pillanatombig.

Ámde a temetésen megjelent egy alak, neki unokaöccse, Wirthl Károly¹⁷ személyében, ki a Hets céget képviselte. Ki volt ez az ember? Ifjú korában

1-től jelent meg. 1848. július 1-től augusztus 10-ig, megszűnéséig *Győri Hírlap* néven látott napvilágot. A vidék legszínvonalasabb lapjának számított. Vö. KÓKAY 1979. 444–445., KOSÁRY–NÉMETH 1985. II/1. 204–205.

¹⁶ napamat (régí magyar szó) = anyósomat

¹⁷ Wirthl Károly Hets János győri fakereskedő Gizella nevű lányának férje, szintén győri vállalkozó. Wirthl Károly a győri Kereskedelmi és Iparkamarának 1891. február 15-től aktív tagja, 1892-től a kamara fegyelmi választmányának és a győri esküdtszéknek is tagja volt. 1898-ban a református templom felújítására is adakozott. 1905–1915 között nem szerepel az első hetven legnagyobb győri adófizető között. – A győri kereskedelmi és iparkamara első közgyűlése. = PL 18 (1891) 8. sz. (február 22.) 30., Gy. H.: Keresk. és iparkamara. = PL 19 (1892)

Luiza unokanővérét annyira szerette, hogy hozzá verseket írt, neve napján mindig valami tárggyal kedveskedett. Emléklapokat egy szép chatuilla¹⁸ zárta, [s] küldte hozzája. És mi lett belőle, amint boltos lett? Pénzember, semmi egyéb.¹⁹ A nagynénje, Hets Jánosné, midőn férje betegeskedni kezdett, nagyobbik leányát, Gizellát összeházasította ezzel a kereskedővel. Tehát unokafivért az unoka leányával és az lett belőle, hogy pár év múlva meghalt, hagyván utána egy kis Gyöngyike nevű leánykát. Hogy valakinek fogalma legyen, hogy mire képes egy kereskedő, [elmondom, hogy] pont hat hét múlva²⁰ elvette a volt sógorának özvegyét! Tehát a gyász nem volt valami mély.

Hets János meghalt, helyette ez az új [tulajdonos] vitte az üzletet Győrött, és szerzett néhány év alatt már 56.000 forintot. Ezt tőle hallottam. Ez az ember tudja, hogy megszakítottunk a győri Hets céggel minden ö[s]szeköttetést 1878-ban. Azonban, dacára annak, hogy ezen 8 év alatt nekünk a[n]nyi kárt tett azzal, hogy Hets Pista unokaöccsével összejáratta uradalmainkat üzletelhalászás céljából, tehát a mi kárunkra. Kérem, ki hiszi el, hogy ez a kereskedő a nagynénje iránti emlékből, a végtisztesség megadása céljából jött el a temetésre?

Most figyeljete! A temetés napján ebédre megjött, és ebéd előtt még gyásza jelül meglekintette a feldisízített koporsót. Aztán ebéd után kiállt a folyosóra, letekintett az urvarra, egyszer csak megindul, és hátra megy, végignézi a pajtákat és raktárakat, hogy me[n]nyi áru van ott, vi[s]szajövet találkozik velem a folyosón. Azt mondja nekem:

— Hát rendelkezésedre állunk. Rendelhetsz nálunk árut.

Meg kellett fogadnom, [hogy] ki ne dobjam. Azt mondtam neki:

— Elég volt, nekünk nem kell az árutok!

Ezzel végeztünk, mert ezen alakot többé nem láttuk. Agyonrabálta magát, mozgást nem tett. Egész mozgása a lakás és a mellette levő irodáig terjedt, s úgy meghízott, hogy a pénzeszsákot a guta ütötte meg és vége. Leánya felnőtt, szép leány lett és derék, jó férjet kapott, ami nagy szerencse!

A kereskedő előttem az utolsó ember a világon, az nem ismer szentebb dolgot, mint az aranyborjút!

6. sz. (február 7.) 22., A győri esküdtszék. = PK 1 (1892) 11. sz. (december 11.) 2–3., Adakozás a győri ev. ref. templomra. = DPL 9 (1898) 40. sz. (október 2.) 652–653., az adófizetői jegyzékről: SZAKÁL 2002. 423–430.

¹⁸ chatouille (francia) = díszes skatulya

¹⁹ A kéziratban: *egyébb*, javítottuk.

²⁰ A kéziratban: *alatt*, javítottuk.

A városban híre járt, hogy apám királyi rendet, kitüntetést kapott.²¹ Hogy megtudjam, hogy ez a hír igaz-e, meglátogattam apámat. Hamarosan, de felháborodva beszélte el az egészet. A napokban²² hazulról izentek déli ½ 12 órakor hazulról, hogy azonnal menjen haza.²³

– Nem tudtam mire vélni, mert hisz minden nap 12 órakor úgyis haza megyek. Bajra, szerencsétlenségre gondoltam. Gyorsan hazamentem. Benyitok a szobámba, hát az tele volt egy egész férfitársasággal, közülök hirtelen láttam Esterházy Móric főispánt, Láng Lajos képviselőt s a t[öb]bi]. Nagy meglepetésemet nem tudtam palástolni. Erre a főispán felém beszélt. Elmondta a város körüli nagy érdemeimet, s hogy őfelsége a király elismerése fejében a Ferenc József rendet adományozta nekem.²⁴

Apám meg sem várta a végét, bocsánatot kér, ha kijelenti, hogy ő semmiféle kitüntetést nem fogad el. Amit tett, azt a város polgárainak kötelességből tette, ő ezért semmiféle díjat nem fogad el.

A társaságot rendkívül meglepte apám e cathgorikus²⁵ vi[s]szautasítása. Kérlelték, hogy ezt ne tegye, hisz egy alattvalónak nem szabad a király kitüntetését visszautasítani. Nem használt semmit. Apám azt mondta, hogy nem is viselné. Ezek kérték:

– Nézze, polgármester úr! A visszautasítással minket hoz zavarba. Ha akarja viselni, ne viselje, tegye el a szekrénybe, maradjon ott holtáig, aztán úgyis vi[s]sza kell küldeni.

– No, hát hajlandó vagyok az[t] azzal a feltétellel megőrizni, hogy azt viselni sohasem fogom.

Erre szent volt a béke.

Most már tisztában voltam [azzal], [hogy] a sógorom egy *nagy stréber*, persze a Láng Lajosnak egyik fő kortese, nyilván azt mondta Lángnak:

– Eszközöljél ki valami érdemet ipam számára!

²¹ Woita József polgármestert Veszprémből 1887. április 30-án táviratban értesítették arról, hogy megkapta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét. – Távirat. = PL 14 (1887) 18. sz. (május 1.) 71.

²² A szövegben ezután: *hazulról*, szóismétlés miatt kihúztuk.

²³ A kitüntetést 1887. július 3. előtti napokban szép beszéd kíséretében a lakásán adta át gróf Esterházy Móric, Veszprém megye főispánja a városi tanács tagjai, a rokonok és szép számú ismerős jelenlétében. A sajtóbeszámoló szerint a nyugalmazott polgármester könnyekig meghatódva köszönte meg a magas kegyet. – Ünnepe. = PL 14 (1887) 27. sz. (július 3.) 130., B. F. [BARÁTH Ferenc:] Woita József. = PL 23 (1896) 51. sz. (december 20.) 2

²⁴ A szövegben hibásan: *neki*.

²⁵ cathgorikus (latin) = határozott, ellentmondást nem tűrő

— Hát, a Lajoskának egy szavába került, hogy adjanak a polgármesternek valami kitüntetést. No, hát adtak is, de nem kellett.

Sokkal jobban eset[t] apámnak az, amit Kerkápoly Károly minis[z]ter mondott neki, t. i., hogy a napokban a neve előjött a minis[z]tertanácson abból az alkalomból, hogy egyik minis[z]ter azt ajánlotta, hogy a rendes tanácsú városok²⁶ polgármestereinek jogvégzetteknek kellene lenni.

— Én — [így] Kerkápoly — azt feleltem, erre semmi szükség nincs, mert Pápán van nekünk oly polgármesterünk, aki soha nem volt jogász, hanem építész, és ez a várost példaszerűen, rendben tartja. Szerencsés volna, ha minden ily város²⁷ ilyen polgármesterrel bírna.

Erre az indítványt elejtették.

Megundorodtam ezen fentebb leírt eseten; lemondtam minden részvételtől,²⁸ mind [a] községi, mind [az] országos ügyektől²⁹ távol tartottam magamat, sőt, a casinóba sem jártam, hírlapot sem tartottam ezentúl.

Ezekben a napokban történt, hogy egy úri külsejű ember látogatott meg. Bemutatja magát név szerint, amit én elfelejtettem, de ez nem lényeges. Azt mondta, hogy ő Gelich Richárd³⁰ dandárnok segédtsíztje volt, és [a] forradalom után mint komáromi kapituláns szabadrábon maradt. Ő mindig katona volt, így most egy új pályát kellett választania. Így jött egy biztosító társulathoz. Láttam, hogy úri emberrel beszélek, helyet mutattam neki. El kezdi mondani, hogy két nap óta Pápán van és igen ajánlották neki, hogy engem látogasson meg. Én erre közbevégyva azt mondtam, hogy sajnálom, mi az „Első Magyar”-nál vagyunk évek óta 6–6 évre biztosítva. 5 évet fizetünk, a 6-ik ingyen[es].

²⁶ Pápa az 1871:XVIII. tc. végrehajtása során, 1872-től lett rendezett tanácsú város. Szervezeti-működési rendjét ismerteti: SCHOOR 1905. 353–363.

²⁷ A szövegben hibásan: *városnak*, javítottuk.

²⁸ A kéziratban: *részvételtől*, javítottuk.

²⁹ A szövegben hibásan: *se községi, se országos ügyektől*, javítottuk.

³⁰ Gelich Richárd (Pozsony, 1821. június 2. – Budapest, 1899. február 4.) katonadinasztiából származott, a bécsi katonai akadémián végzett, majd 1840-től a 30. gyalogezredben szolgált. 1848 novemberében a 13. honvédszászlóalj főhadnagya, majd a hadügyminisztérium táborokari osztályán működött a világosi fegyverletételig. 1849-ben a fogságból megszökött, Brüsszelben, majd Londonban élt, a brit hadsereg őrnagyaként részt vett a krími háborúban. A bécsi titkosrendőrséget rendszeresen informálta a magyar emigráció helyzetéről. 1858-ban hazatért, egy évi fogság után kiengedték. A kiegyezésig Temesváron volt újságíró. 1867-től a magyar hadügyminisztériumban dolgozott, 1870-től a 4. honvédszászlóalj parancsnoka volt ezredesi rangban. 1871-ben Pozsonyba dandárnokká nevezték ki. 1878-ban címzetes vezérőrnagyként nyugdíjazták. 1882–1889 között három kötetben közzétette a szabadságharc történetét. SZINNYEI 1894. III. 1097–1100., BONA 2000. 353.

- Bocsánatot kérek, én nem tűz-, hanem életbiztosítási ügyben járok.
- Sajnálom, én elvileg nem megyek bele életbiztosításba.
- És vajon³¹ miért nem? – kérdi az ügynök.
- Azért – felelém – mivel nem akarok 80 évig díjat fizetni.
- Hát kérem – mondja az ügynök –, mi az öngyilkosság esetében fizetünk.
- Öngyilkossá én nem leszek, mert nem untam meg oly nagyon az életet, gyermekeim is vannak s a t[öbbi].
- Hát kérem – mondja az ügynök –, azt sohasem lehet tudni, lám Rajner belügyminis[z]ter³² is agyonlőtte magát.
- Lehetetlen – mondám meglepetve.
- Hisz minden újságban bent volt – felelé az ügynök.
- Én nem olvasok újságot!
- Aztán [a] párbaj sem tesz kivételt – mondja az ügynök.
- Én békés természetű, humánus ember vagyok, tehát nem juthatok oly helyzetbe!
- Aztán kérem – folytatja az ügynök –, Ön építész, fel kell mennie egy magas állásra, ha ott egy padló megbillenik, leesik, és szörnyet halhat.
- De nem megyek ám az olyan állásra – felelém.
- Az ügynök sehogyan sem akart engedni. Azt mondá:
- Hát kérem, ha így van a dolog, nem mondom én, hogy nagy ö[s]szegre, de csak néhány ezer forintra tessék biztosítani, mert halálesetekben jó, ha a háznál és kézben van a temetési költség. – Erre azt feleltem:
- Hisz megmondtam Önnek, hogy én 80 év előtt nem halok meg, miért fizessek egy hatost is hiába,³³ mert nekem sem apám, sem anyai elődöm nem halt meg 90 év³⁴ előtt!
- Az ügynök erre felkelt és ezzel búcsúzott el tőlem:
- No, kérem, én az egész országot ö[s]szeutaztam, de ilyen megelégedett úri emberre nem akadtam.
- Ezzel elváltunk. Tudom, szidott magában, hogy annyi időt töltött nálam hiába.³⁵

³¹ A kéziratban: *valjon*, javítottuk.

³² Rajner Pál (Pest, 1823. február 28. – Lontó, Hont vm., 1879. szeptember 9.) 1869–1871 között volt belügyminiszter, öngyilkos lett. BÖLÖNY 1987. 351.

³³ A kéziratban: *hiában*, javítottuk.

³⁴ A kéziratban először *80 év*, átjavította.

³⁵ A kéziratban: *hiában*, javítottuk.

AZ UTOLSÓ PÁPAI ÉVEK

Az 1887-ik esztendő azzal kezdődött, hogy gróf Esterházy Ferenc³⁶ megbízást adott nekem a devecseri úgynevezett vár teljes belső restaurálására. Ez éppen nekem való munka volt.

A vár külsejét úgy, amint van, meghagytuk, mert ez a zománca a régiségnek és a török uralom óta kívül semmi sem történt vele. A falak köveinek kicsorbult helyein fű, bokor éldegélt. Belül azonban a gazdasági célokra használták; magtárnak, gyapjúraktárnak, s a t[öbbi]. Volt és megmaradt be[n]ne egy ho[s]szú nagy boltozott terem és több szobaféle helyiség. A cseréptető mióta van, mindig karban lett tartva, azért azt is meghagytam, de a közönséges padláslyuk helyett szép stílszerű padlásablakokat készítettem.

Az épület magasföldszintes, [az] alsó rész borpince volt végig. Ez újra combinatióba³⁷ lett véve. A régi csigalépcső faragott kőből volt, de néhány lépcsőfok hiányzott. Ezt egészen megtartottam a gróf kértére, habár célja nem is volt, mert egy előszobában nyílt a földszinten. Én javasoltam, hogy ha már ragaszkodik hozzá, hát az előszobába készített csapóajtó ne legyen nyitható, mert ha gróf úr megházasodik, családja lesz, bármelyik gyerek nyakát törheti. Erre ráállt a gróf.

A magasföldszinten a nagyterem meg lett tartva, sőt, Veilleux³⁸ által Franciaországban vett I. François³⁹ korából való kőből faragott szép stílusú nagy kandallót is ott helyeztük el. A magasföldszinten voltak még s[z]alonok,

³⁶ Galántai gróf Esterházy Ferenc (Trouville-sur-Mer, 1859. június 9. – Wien, 1909. április 2.) császári-királyi kamarás, főrendiházi-tag, nagybirtokos, gróf Esterházy Móric Veszprém megyei főispán öccse. 1893. július 18-án Prágában, az osztrák-cseh főnemesség képviselőinek jelenlétében vette feleségül herceg Lobkowitz György Berta nevű lányát, akivel a nászút után, a tervek szerint augusztus közepén a Devecseri kastélyába költözött. Házasságukból két fiú született: Ferenc és Tamás. A korabeli sajtó szerint „Esterházy Ferencz gróf a régi hatalmas kastélyt nagy fényvel és nemes izléssel rendezte be.” – Fényes főúri esküvő Prágában. = PFU 1 (1893) 18. sz. (július 23.) 5.

³⁷ combinatio (latin) = elképzelés, elgondolás

³⁸ Veilleux az 1877. július 20-án Levicóban elhunyt gróf Esterházy Ferenc francia inasa lehetett. Csupán annyit közöltek róla, hogy gróf Esterházy Pált „minden pillanatban hűségesen kísérte” s a „beteg mellett folyton virrasztott”. – Az általános gyász! = PL 4 (1877) 30. sz. (július 29.) 121.

³⁹ I. Ferenc (Cognac, 1494. szeptember 12. – Rambouillet, 1547. március 31.) francia király, 1515–1547 között uralkodott.

cabinetek, előszobák s a t.[öbbi] tervezve és építve, a tetőig volt még circa 3 méter üresség, melyet a szolgálzómélyzet elhelyezésére szántunk, továbbá [a] vendégszobák is onnét kerültek ki. Ezek előszobájába a földszintről egy fa csigalépcső vezetett, mely lépcső egy cabinet darab.

A gróf egész Zala megyében ö[s]szevásároltatott igen régi szőlőpréseket, melyek mind tölgyfából készültek s a t[öbbi]. Ilyen régi tölgyfából készült a szabadon vivő lépcső, csupa asztalos és esztergályos munka. Remek darab. Így is, ott helyben készítve rajzaim szerint mintegy 2500 forintba került. A szobaaajtók, ablakok is mind régi méretűek és sötét színűk megtartásával. A vasalás nem bevészt, hanem cinezett, ráerősített zárankból áll.

A nagy hálószobában díszített mestergerenda tartja a szoba deszkafödémét, de ez mind régi magyar stílus fesszel díszítve. Szóval, belől⁴⁰ egy régi stílus nagyúri vár.

Van még egy objectum a várépülettől néhány méterre a várfalak felé. Ez egy rendetlen ötszögű földszintes épület volt. A várral egyidős lehetett. Hogy mi célból építették, nem tudtuk kitalálni.

Azt ajánlottam a grófnak, hogy ezen falakra építsünk rá egy tornyot, kívülről a vár régiségét utánozva. A grófnak tetszett a terv, s azt mondta, hogy a torony legfelső részén tartom a fegyvertáramat és a puskaort, ott biztos helye van.

Devecserbe többször, majdnem minden héten kellett mennem. A gróf addig, míg építettük, a tiszt[t]artóházban lakott. Én is mindig oda szálltam. Egy délben vendégünk volt a gróf Esterházy Miklós Móric,⁴¹ kivel csak ott ismerkedtem meg. Ott szóba jött az én templomtervem, melyet az öreg gróf — a tatai Móric gróf⁴² — rendelt meg nálam, s a nálam levő vázlati könyvből megmutattam a vendég grófnak, hogy ezen templomterv érdekében az öreg Móric gróf óhajlására megnéztem az alsógallai⁴³ templomot is, ahol szép

⁴⁰ értsd: belül

⁴¹ Gróf Esterházy Miklós Móric gróf Esterházy Móric (1807–1890) fia.

⁴² Gróf Esterházy Móric (1807–1890) a csákvári és gesztesi uradalom örökös ura, valóságos belső titkos tanácsos, nagykövet, az aranygyapjas rend vitéze, a Szent István és a máltai lovagrend nagykeresztese. A Drezda melletti Pirnauban hunyt el 1890. november 12-én. Őt is a nagygnai családi sírboltba temették. = † Fraknoi és galanthai Esterházy Móricz. = PL 17 (1890) 46. sz. (november 16.) 185.

⁴³ Alsógalla (Komárom vm.) a tatai Esterházy uradalomhoz tartozó, 1735-ben würzburgi és elzászi katolikus németekkel betelepített község. Plébániája 1800-ban keletkezett, templomukat Boldogasszony fogantatása és Szent Gál tiszteletére szentelték. FÉNYES 1994. 257–258.

chorus és nagyoltár van. A gróf tudott erről, s azt kérdezte tőlem, hogy a majki zárdatemplom⁴⁴ berendezését ismerem-e.

– Nem láttam, de hallottam róla, hogy mily érdekes és szép dolgokat látni ott.

A gróf erre meghívott engemet, látogassam meg Csákváron, ahonnét elvisz Majkra és megmutatja. Egy alkalommal el is mentem és megnéztem⁴⁵ a szép és remek klastromot.

Egy más alkalommal találkoztam Devecserben ebédnél Pál gróffal, Ferenc gróf öccsével.⁴⁶ Gyermekkora óta nem láttuk egymást. Szép fiú volt, most és csinos ember volt, de mint külügyminis[z]teri tanácsos csendes beszédű, nem oly élénk, mint gyermekkorában. Láttam, mit tesz a környezet. Ferenc gróf megtartotta a jókedvét és régi ismerőseihez [fűződő] barátságát.

Ebben az évben halt meg Ihász Imre⁴⁷ bátyám. Ezzel oly rokonságban voltam, hogy az ő sógora, Artner Tivadar⁴⁸ pesti előkelő ügyvéd elvette édesanyám egyik húgát. Ihász egy soproni⁴⁹ úrilányt vett el, ez volt Artner Karolina, rendszerint Lina néni.⁵⁰

A negyvenes évek elején 20.000 forinttal kezdtek gazdálkodni, és szereztek 7000 hold birtokot. Hogy miképpen, azt mi tudjuk, de ez csak annyiban tartozik életrajzomhoz, hogy mikor Ilona leányom 8–9 éves volt, a hathalmi birtokból, mely 5000 hold volt, az alsó- és felsőrépási pusztát leányomnak

⁴⁴ A Komárom vármegyei Kecskéd községhez tartozó Majk pusztán 1733-ban letelepített kamalduli szerzetesek („néma barátok”) kolostora a rend felszámolása (1782) után épen fennmaradt, épületeit a XIX. században Oesterreicher pesti kereskedő szűr- és pokrócgyár céljára hasznosította. FÉNYES 1994. 278–280.

⁴⁵ A kéziratban: *megláttam*, javítottuk.

⁴⁶ Gróf Esterházy Pál (Troiville, 1861. július 19. – Wien, 1932. október 22.) gróf Esterházy Ferenc (1859–1909) devecseri földbirtokos öccse, osztrák-magyar diplomata, Pula, Szigliget és Uza pusztá (Zala vm.) birtokosa. 1885-től londoni követségi attasé, 1890-ben már az orosz cári udvarnál osztrák-magyar követségi titkár, 1893-tól a király cs. k. kamarási méltóságra emelte, 1907-től osztálytanácsos a külügyminisztériumban, ahonnan 1912-ben nagyköveti címmel visszavonult. Felesége stříteži Deym Izabella grófnő, házasságuk gyermektelen maradt. Özvegye másodszer gróf Baptist Jánoshoz (1900–1967) ment férjhez. A gróft halála után hazahozták és 1932. november 2-án a gannai mauzóleumban temették el. RNL 1912. VI. 734.

⁴⁷ Ihász Imre 1885. február 24-én hunyt el Hathalom pusztán. Vö. BOGNÁR 1885. 33–34., H. SZABÓ 1996. 109.

⁴⁸ Artner Tivadar 1844-ben kapott ügyvédi oklevelet. A pápai Velsz Augusztát vette feleségül.

⁴⁹ A szövegben: *sopronyi*, javítottuk.

⁵⁰ Ihász Imre 1840. május 30-án vette el Artner Katalin Karolinát, Artner Lajos soproni ügyvéd, városi főügyész lányát. Vö. NÉMETH 2012. 18.

akarta ajándékozni.⁵¹ Persze, ez jóval később, Lina néni halála után történt. Mi nem fogadtuk el ajánlatát, mondván, van fia, legyen azé, azt illeti. A fáma azt mondta, hogy a Lajos⁵² fia nem tőle való. Igaz-e, nem-e, ah[h]oz nem szólhatunk, de az ajánlatot nem fogadtuk el.

Egy alkalommal bejött hozzánk, hisz gyakran benézett hozzánk, szeretett bennünket, gyakran ki kellett menni hozzá pár hétre is. Tehát egyszer azt ajánlotta nekem, hogy a Hódoska pusztá⁵³ eladó, ha társ akarok lenni hozzá, akkor én 18.000 forintot adjak hozzá, a többit ő adja. Lehet rajta szépen nyerni.

⁵¹ 1893-ban a fia kezén lévő lórintei gazdaság 2250, a hathalmi 2254 holdat tett ki, így Voyta adata erős túlzásnak tűnik. Vö. NÉMETH 2012. 137–138.

⁵² Ihász Lajos (Hathalom, 1850. június 12. – Hathalom, 1908. december 6.) Veszprém vármegyei nagybirtokos, a dunántúli evangélikus egyházkerületi főfelügyelő, felsőházi tag. Ihász Imre nagybirtokos és Artner Karolina házasságából született. 1863-ig a szülői házban, 1863–1865 között a pápai református gimnáziumban, 1866-tól Sopronban, majd ismét Pápán tanult. Jogi tanulmányait Pápán és Pozsonyban végezte. Gazdasági ismereteit a keszthelyi Georgikonban, majd a magyaróvári tanintézetben szerezte, az utóbbi helyen 1873-ban kapott oklevelet. Katonai szolgálatát huszár önkéntesként Győrött és Bécsben teljesítette, később 1887-ben Pápán népfelkelői tisztii tanfolyamot végzett. 1875-ben Tatán bonyhádi Perczel Erzsébet hajadont vette el, akitől annak hűtlensége miatt 1889. május 6-án elvált, majd június 30-án Budapesten ásvai Jókay Etelkát, az író unokahúgát, ifjúkori szerelmét vette feleségül. Házassága azonban mindkét esetben gyermektelen maradt. Apjától 1873-ban vette át a lórintei birtokot, melyet mintagazdasággá alakított. Édesapja halála (1885) után hathalmi gazdaságát is megörökölte. 1888-ban a lórintei gazdaságot bérbé adta és 1889-ben Hathalomra költözött, hosszú távra itt rendezkedett be. Gazdászkat különösen a ló- és szarvasmarha-tenyésztés területén ért el kimagasló eredményeket. Az 1900-as párizsi világkiállításon terményeit aranyéremmel jutalmazták. Évtizedeken át a Veszprém vármegye közigazgatási bizottságának tagja, a helyi és vármegyei közélet aktív szereplője volt. 1869-ben a Pápai Jogász Segélyegylet pénztárnoka, 1882-től a Devecser-vidéki Gazdakör elnöke, 1887-ben a Pápa-vidéki Közművelődési Egyesület alelnöke, 1889-től a Pápa Járási Gazdakör alelnöke, 1892-ben a pápai Jókai Kör egyik alapítója és ideiglenes alelnöke. 1897-től a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság aktív tagja. Az ajkai és a bakonytamási evangélikus egyházköztség világi elnöke (felügyelője), majd az evangélikus egyházmegye világi felügyelője, 1890–1899 között az egyházkerületi gyámintézet elnöke, 1899-től haláláig a dunántúli evangélikus egyházkerület világi főfelügyelője. Közéleti munkásságát a király 1898-ban a Ferenc József-rend lovagkeresztjével ismerte el. 1903-ban kelt végrendeletében a mintegy másfél millió koronát érő lórintei uradalmát egyházi, iskolai és jótékony célokra a dunántúli evangélikus egyházkerületnek, míg a hathalmi gazdaságot gyámfiára (fogadott fiára), Jókay Miklós Mórícra hagyta, aki Jókay-Ihász Miklós nevet vette fel. Pápán egy lelencház felállításáról is gondoskodott. A végrendelet a haszonélvezeti joggal élő özvegye halála után lépett érvénybe, ezért Ihász halála után vagyonát 1915-ig dr. Kluge Endre pápai ügyvéd, mint jószágkormányzó kezelte. Ásvai Jókay Etelka 1939. július 17-én, életének 87., özvegységének 31. évében hunyt el, őt is a hathalmi sírboltba temették. – Ihász Lajos. = PL 26 (1899) 45. sz. (november 5.) 3., Ihász Lajos. = PH 5 (1908) 50. sz. (december 12.) 1–2., Ihász Lajos hagyománya. = PEIL 52 (1909) 1. sz. (január 3.) 12., Gyász hírek. = DPL 50 (1939) 30. sz. (július 23.) 148–149., NÉMETH 2012.

⁵³ Hódoska pusztá Pápa határában feküdt, kimért telkei az Alsóváros részét képezték.

Én ebben sem mehettem bele. Először azért, mert nem volt hozzá elég pénzünk, de hogy ezt az ö[s]szeget megszerezzük, az ingatlanainkat kellett volna megterhelnünk. Ezt nem tehetjük, mert ha a teher nélküli ingatlanainkat egyszerre 18.000 forinttal megterhelnénk, azonnal megszakítanák velünk az összeköttetést, akikkel⁵⁴ hitelben árut vásároltunk. Erről le kellett mondanunk. Ezt a Hódoskát megvette Farkas Kálmán⁵⁵ földbirtokos és eladta rögtön parcellázva a pápai alsóvárosi parasztoknak és nyert az üzleten 100 percentet.⁵⁶

Érdekesnek tartok egy epizódot elmondani, noha nem tartozik szorosan az én életrajzomhoz. Désen voltam. Dolgomat végezve az ebéd utáni vonattal Kolo[z]svárra utaztam, hogy onnét még tovább mehessek Pestre. Désen nem letet a II. osztályon utazni, úriember csak I. helyen utazik, így én is beültem egy első osztályú kocsiba. Az osztály a kocsi felét foglalta el, úgynevezett s[z]alon volt. Benn ült már két úr és egy növendék leányka. A s[z]alonnak több ülőhelye volt, az egyikken őszbe borult úriember ült, én köszöntve őket, elhelyezkedtem ezen [az] öregúr mellé, mert ez a hely volt a kocsi ajtójától legközelebb. Mellette a kis leányka a kocsiablakon nézegetett ki.⁵⁷

Egy másik párnás széken ült egy középkorú úriember. Ezek is vi[s]sza köszöntöttek nekem. A vonat elindult, az öreg szomszédom kivesz a táskájából egy bordeau⁵⁸ veres bársonysipkát, melyen vékony aranszegélyek voltak. A sapkáról egy aranybojt lógott⁵⁹ le. Ezután elővett a zsebéből egy kis szivarpi-

⁵⁴ értsd: akiktől

⁵⁵ Eöry Farkas Kálmán budapesti (1882-ben Csillag u. 12. sz. a.) lakos, pápai birtokos, 1895–1896-ban a millenniumi kiállítás XX. alcsoport-bizottságának elnöke. A pápai legtöbb adót fizetők (virilisek) jegyzékén szerepelt, városi képviselőtestületi és megyebizottsági tag volt. 1883-ban kétszeres számítással 1423 forint, 1884-ben 1927 forint 20 fillér állami egyenesadót fizetett. 1885-ben a tótkerti birtokán áthaladó, a városiak által száz évnél régebben háborítatlanul használt ún. bakonyéri utat elzárta, emiatt több éves konfliktus keletkezett, melyet az illetékes minisztérium 1890-ben azzal zárt le, hogy őt a törvény rendes útjára utasította. 1881-ben egyik fő kezdeményezője volt a Magyar Vadászati Védőegylet alapításának. 1886-ban munkatársa volt a Pápai Lapoknak, 1891-ben az Erdészeti Lapoknak. 1886-ban a Pápa-vidéki Köz-művelődési Egyesület alapító tagjai közé tartozott. 1893-ban az Országos Iparegyesület igazgatóságának tagja, a háziipari szakosztály elnöke, kedvtelésből szívesen készített asztalosmunkákat lakásában kialakított asztalosműhelyében. I. N.: Az orsz. vadászati védőegylet. = Erdészeti Lapok 20 (1891) 5. füzet, 362–364., GELLÉRI 1893. 430., Fölvhívás. = Eszergom és Vidéke 17 (1895) 43. sz. (május 30.) 2–3., A tótkerti gyalogút ügye. = PL 17 (1890) 6. sz. (február 9.) 23.

⁵⁶ percentet (latinból) = százalékot

⁵⁷ A kéziratban: *kinézegetett*, javítva.

⁵⁸ értsd: rouge bordeaux (francia) = bordó színű

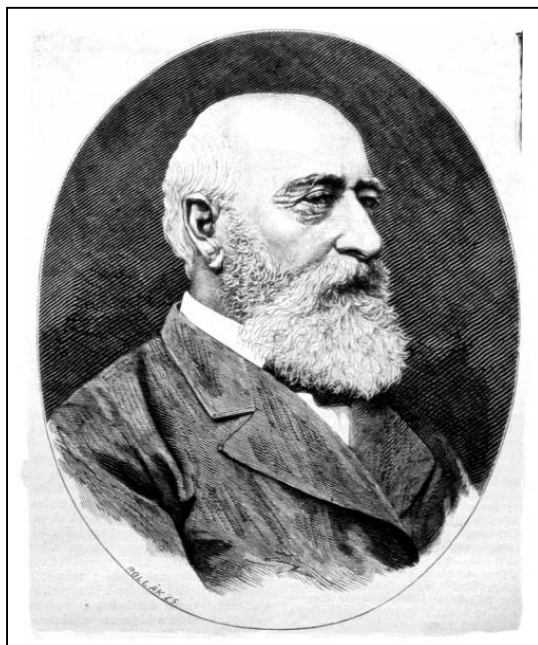
⁵⁹ A kéziratban: *loggett*, javítottuk.

pát tajtból volt kis rövid szárral, melyről egy szép kis piros-fehér-zöld, tehát nemzetiszínű bojt lógott le. Az utasok ismerősek voltak egymással és beszélgettek. Én egyre nézem az öreg szomszédomat, kit igen is ismerősnek véltem. Megszólítom:

— Bocsánatot kérek, nem gróf Teleky Sándor⁶⁰ ezredes úrhoz van szerencsém?

— De igen, az vagyok! — mondá.

— Én ezredes úr, [a] saját [maga] rajzolta arcképéről ismertem meg.

6. kép
Gróf Teleki Sándor (1821–1892) arcképe
(Vasárnapi Ujság, 1892)

⁶⁰ Gróf széki Teleki Sándor (Kolozsvár, 1821. január 27. – Nagybánya, 1892. május 18.) erdélyi birtokos, ügyvéd, író. Kolozsvárott, majd Marosvásárhelyen tanult, később a berlini, halléi, jénai és bresloui egyetemen folytatta tanulmányait. 1848/49-es honvédezredes, a szabadságharc után 18 évet emigrációban töltött, majd hazatért. Gazdálkodással és írással foglalkozott, visszaemlékezéseit is megírta. Petőfi Sándor és felesége 1847 szeptemberében-októberében koltói birtokán töltötte a mézesheteket. SZINNYEI 1909. XIII. 1428–1431. Emlékezései hozzáférhetők: TELEKI 1958.

- Kinél látta az arcképeimet?
- Kiss Gedeon főkapitány úrnál – felelém.
- Az én kedves Gida barátomnál? Ez érdekes!

Azt kérdezte, hogy honnét ismerem Gidát. Elmondtam. Ekkor én is bemutattam magamat. Ezután rámutatott a barátjára, mondván:

- Gróf Bethlen Károly⁶¹ barátom, aki teljesen siket – mondá az ezredes.
- De hogyan van az, hogy a gróf úr úgy bebeszél minden társalgásba, mintha hallana?

Aztán Bethlen vette át a szót. Mondá:

– Kérem, én mindent megkísértettem.⁶² Voltam Pári[z]sban és Berlinben is, de segíteni nem tudtak rajtam. Aztán a velem beszélők szájmozdulatából igyekeztem megtanulni a beszédet érteni.

Ekkor az ezredes vette át a szót és azt mondta nekem:

– Kérem, ha az én Károly barátom bemegy Kolo[z]svárt a színházba, az átellenes páholyban ülő asszonyok mind elhallgatnak, mert Károly tudja, hogy kit szapulnak éppen akkor.

Bethlen nevetve mondta, hogy az igaz, amit Sándor barátja mondott. Aztán bemutatta az ezredes a kisleányát, aki amily kicsiny még, de nagyon önálló kisa[s]szony.

Belemelegedtünk a beszélgetésbe. Én inkább az erdélyi ügyekről kérdezősködtem. Azt mondta az ezredes, hogy az oláh népnél jobb nép nincs, ez alázatos, becsületes, jó munkás, gazdája iránt hálás; de ha lázítják, akkor olyan, mint a vadállat.

Ezt a jó népet a papok és a tanítók rontják, ha ezekből egy tucatot felakasztanának, békesség lenne. Neki vannak oláh munkásai, semmi baja nincs velük, hűek, ragaszkodók. Útközben il[l]endőn belép egy úr a mi s[z]alonunkba, üdvözölte⁶³ az urakat, nyilván ismerte őket, de nem folyt be a beszélgetésükbe. A vonat már Kolo[z]svárhoz közelgett. Az ezredes, aki nagy zsidógyűlölő – hamarjában elmondtá, hogy egyszer Kolo[z]svárról Pestre utazott. Vele

⁶¹ Gróf Bethlen Károly Szolnok-Doboka vármegyei birtokos, Szeszárma községben 1820-ban 16 telke volt. 1863-ban úrbéri kárpótlásban részesült. 1898-ban örökösei 462 kh területen gazdálkodtak. KÁDÁR 2003. VI. 445.

⁶² értsd: megkísértem

⁶³ A kéziratban: *üdvözli*, javítottuk.

szemben ült egy utas, aki a *Neue Pressét*⁶⁴ olvasta. Az ezredes a *Hont*⁶⁵ olvasta, amit a zsebjéből kivett, [majd] olvasás után ismét letette az ülőhelye mellé. A másik utas kérte magyarul egy pár percre a *Hont* és kínálta az átellen ülő utasnak – kiről nem tudta, hogy kicsoda –, a *Neue Pressét*, amit az utas nem fogadott el, mivel ő nem tud németül (pedig hogyan tudott volna, hisz ő hét nyelvet beszél[t]) – erre a pasas a *Hont* visszaadta, megköszönve, és bemutatatta magát, mondván:

– Dr. Mandl ügyvéd⁶⁶ vagyok Győről. – Az ezredes is bemutatkozott, mondván:

– Én pedig Teleki Sándor antiszemita vagyok Koltórol. – Természetes, hogy ha ő a neve mellett megemlíti, hogy mi a mestersége, hát nekem is csak kellett valamely foglalkozást mondanom. Az egész úton ez az útitárs hallgatott.

Már Kolo[z]svár külvárosában vagyunk, a vonat egy percre megáll, az ezredes kérdi a később bejött utast:

– Úgy látom, hogy ezt a régen félben hagyott emeletes házat most vakolják, nem tetszik tudni, miféle ház lesz ez?

– Ez kérem, gyermekjavító intézet lesz.

– Igen? No picikém, ide téged beteszlek, csak azt várom, hogy kimeszeljék!

Aztán bejutottunk a pályudvarba, elbúcsúztunk egymástól szívélyesen, s kérte, ha a Gida barátjával ö[s]szejövek, adjam át üdvözetét. A vonagnál már a fiai várták, kikkel mindhárman elmentek.

A fiatalabb nemzedék nem ismerhette, azért megírom, hogy ki és mi volt gróf Teleky Sándor. Fital korában igen jó barátja volt Petőfi⁶⁷ Sándornak, ki mikor megházasodott, a mézesheteket Koltón, Teleky Sándornál töltötte. A 48-iki forradalomban mindegyik nevezetes szerepet játszott. A világosi fegyverletétel után kimenekült külföldre. Főképpen Pári[z]sban lakott, és III.

⁶⁴ *Neue Freie Presse* bécsi politikai lap volt, amely húszezer példányban jelent meg. KOSÁRY–NÉMETH 1985. II/1. 601., II/2. 38.

⁶⁵ A kéziratban *Hon*, helyesen: *A Hon* pesti „politikai, nemzetgazdasági és irodalmi napilap” volt, 1863-ban Jókai Mór szerkesztésében indult. Kezdetben a határozati párti, balközép lapok sorába tartozott, később a kormánypárt központi lapja lett. KOSÁRY–NÉMETH 1985. II/1. 639–649., II/2. 273–278.

⁶⁶ Dr. Mandl győri ügyvédet a kiegyezés kori városról kiadott forrásgyűjtemény nem említi, a zsidó lexikonban és a városi életrajzi lexikonban sincs benne. BANA 2011., UJVÁRI 1929., GYÉL 2003. A pápai lapokban sem fordul elő. A magyarországi *Mandel*-családok közül az egyik 1881-ben, a másik 1893-ban magyarosított *Mándi*-ra; nem tudni, hogy ezeknek volt-e kötődésük Győrhöz. NÉVVÁLTOZTATÁS 1895. 155. A pápai hírlapokban *Mándi* nevű győri izraelita ügyvédre nem bukkantunk.

⁶⁷ A kéziratban: *Petőfy*, javítottuk.

Naplóleon nagyon becsülte Telekyt. 1859-ben, mikor azonban Olaszország ellen mentek a franciák, ebben a hadjáratban Teleky is részt vett, mint ezredes. Ezt végig küzdötte, később Garibaldi vállalkozásában is nevezetes szerepe volt. Türr Istvánnal ő is ama „ezerek” közé tartozott, amelyekkel Garibaldi Marsalánál kikötött, S[z]icíliát elfoglalta s II. Ferdinand⁶⁸ királyt elkergették, és egész Dél-Olaszországot felszabadították. A 67-diki kiegyezéskor a többi menekültekkel ő is hazajött.

Veleutazásom után talán két hétre híre jött az újságokban, hogy nyakán egy valami állat csípésétől veszélyes daganat keletkezett, de ebből kigyógyították, azonban talán fél év múlva meghalt.

Ő sohasem írta és mondta magát grófnak, csak Teleki Sándor ezredesnek mondta magát. Ebben⁶⁹ is mutatta demokratiságát. Mindenki csak ezredes úrnak hívta, hisz én is így szólítottam meg. Ilyen derék, nagyon sokat tapasztalt, sokat tudó, érdekes ember volt. Örülök, hogy e rendkívüli emberrel megismerkedhettem.

Elfeledtem annak idején a Deák-mauzóleum tervpályázatának a lefolyását megírni. Azt itt pótolom. A kormány erre nemzetközi pályázatot hirdetett. Sok terv érkezett be, még németországiak is pályáztak. Sok terv érkezett be, azok a régi országokban ki lettek téve. Legszebb, és legjobb terve „Ex oriente lux”⁷⁰ jellegével volt ellátva. Ez a terv a közönséget extázisba hozta. Mindenki úgy mondta, hogy ennek a tervnek az első díjat kell megnyerni.

De nem úgy lett, mert a III-ik, vagyis az utolsó helyre került. Első helyre került egy kezdetleges tervezet, amely csak átalakítással kerülhetett kivitelre. A második díjat egy indiai pagodához hasonló sírbolt tervét honorálni kellett azon okból, hogy a külföldieket ne idegenítsük el a magyar pályázatoktól.

Hogy ennek mért kellett így történni? Irigységből történt! Mert Ybl építész a szép vagy legszebb és legjobb tervben egy talentumot fedezett fel, melyet nem szabad érvényre juttatni, különösen, mivel megsúgták neki, hogy a terv Kauzer József építészé, aki kiváló intézetben nyerte kiképzését, a pári[z]si

⁶⁸ A kéziratban: *II. Ferdinand*, II. Ferdinánd, Ferdinando Carlo Maria di Borbone, (Palermo, 1810. január 12. – Caserta, 1859. május 22.) Bourbon-házból származó nápoly-szicíliai királyi herceg, Puglia grófja grófja, Calabria hercege, a Két Szicília Királyságának trónörököse, 1830-tól haláláig Nápoly és Szicília királya.

⁶⁹ helyesen: ezzel

⁷⁰ Ex oriente lux (latin) = Keletről jön a fény.

Ecole des Beauxarts-ban,⁷¹ míg a többi budapesti fiatalember csak Németországban találta meg a bölcsek kövét.

Ybl úrról lesz még szó, itt csak arra mutatok rá, hogy ezzel a nevezetes pályázattal kapcsolatban swindli⁷² példát adott másoknak, hogy így is lehet bolonddá tenni a pályázókat és minden pályázattól elkedvetleníteni,⁷³ mint a veszprémi megyeházi pályázatnál is történt.

A pápai uradalom ugodi pagonyában sok selejtes tűzifa hever, mert ez nem való konyhai és hasonló célra. Én a Móric grófnak azt ajánlatot tettem, hogy e bajon segítsek azzal, ha ő nekem kizárólagos jogot ad arra, hogy pagonyában meszet égethessek, a selejt fát a kemencékhez szállítja, a fát rendes eddigi árban fizetem, de a kőért és helyért nem fizetek bért. A grófnak tetszett a dolog, s azt mondta, hogy holnapra berendeli magához főerdészét, hogy ezt vele közölje és a részletek megbeszélése miatt jöjjön el hozzám.

Így is lett. A főerdész másnap csakugyan megjött. Ezzel nyélbe volt ütve a dolog és a berendezkedést azonnal megkezdtük. Jó volt a kezdet, mivel a tervbe vett lovassági nagy laktanya⁷⁴ Szombathelyen el lett határozva, amelyhez a vállalkozó nálunk 30–40 waggon égetett meszet rendelt elég jó árért.

1888-ban Pesten létemben meglátogattam Kerkápolyt, mert mióta házas, nem voltam nála. A felesége Gömbös Petronella,⁷⁵ fiatal koromban a pápai bálokban táncosnőm volt. Tehát kíváncsi voltam az új, ötéves menyecskére.

Reggel 10 óra lehetett. A szobalánytól tudtam meg, hogy a kegyelmes aszszony a s[z]alonban van, tessék bemenni. Kopogtatok, hát a kegyelmes aszszony jön, kezét ad, és örömeinek adott kifejezést. Kérdeztem, hogy hát a kegyelmes úr itthon van-e.

– Itthon van, ott a szobájában, de éppen Apponyi Albert⁷⁶ van nála.

⁷¹ Az *Académie des Beaux-Arts* párizsi művészeti iskolát Mazarin bíboros alapította 1648-ban, nevét III. Napóleon *L'Ecole des Beaux-Arts* névre változtatta. Szobrászatot, festészetet és építészetet tanultak benne a növendékek. 1897-től a nők előtt is megnyíltak kapui.

⁷² swindli, eredetileg: Schwindel (német) = csalás, szélhámosság

⁷³ A szövegben hibásan: *elkedvelíteni*, javítottuk.

⁷⁴ Szombathelyi lovassági laktanya ma a 11-es huszár út 40. szám alatt található műemlék épületegyüttes, tervei Pártos Gyula és Lechner Ödön építészeti irodájában készültek, az épületegyüttest Pártos és Rauscher Miksa 1887–1889 között építette. Vö. SZILÁGYI 2005. 146., 165., 167.

⁷⁵ Kerkápoly Károly 1885. június 20-án vette feleségül Hőgyészben (Vas vm.) Gömbös Petronella „úrhölgyet”. Az esküvőn többek közt Véssey Sándor Vas megyei alispán, Radó Géza országgyűlési képviselő, valamint özv. Radó Ignácné és családja is jelen volt. – Kerkápoly Károly. = PL 12 (1885) 25. sz. (június 21.) 104.

– Foglaljon helyet! Hogy és mint vannak odahaza? s a t[öb]bi].

Erre kinyílt a dolgozószoba ajtaja, azon kilépett elől Apponyi, kit a házból és az utcáról ismertem. Kerkápoly[v]al együtt felénk tartottak. Én felkeltem, s Kerkápoly így mutatott be Apponyinak:

– Voyta Adolf műépítész nagyon ügyes ember, mindig biztatom, hogy jöj-jön fel Pestre, de nem akar feljönni. – Erre átvettem a szót, mondván:

– Nagyon meguntam már a nagyváros zajos, törtető életét, én nagyon meg vagyok elégedve, pápai helyzetemben és nyugodt családi életemben érzem magamat legjobban.

Azt mondja erre Apponyi:

– Nem csodálom építész urat, magam is így vagyok Pesttel, ahol csak foglalkozásom tart meg, mihelyt lehet, én is azonnal hazamegyek a családomhoz Pozsony megyébe.⁷⁷

Aztán még vagy 15–20 perccig napi eseményekről esett szó. Aztán Apponyi elbúcsúzott tőlünk kézzel. Így volt szerencsém e híres embert megismer-ni. Mikor a gróf elment, én maradtam. Azt kérdezte tőlem [Kerkápoly], mikor érkeztem. Mondtam, tegnapelőtt.

– Hát már nem talált el hozzám?

– Hát új rend van a háznál, nem akartam csakúgy *more patria*⁷⁸ betoppanni.

– Pedig szokott helye ma is várja, költözködjék ide!

– Majd más alkalommal, holnap⁷⁹ reggel úgyis haza akarok menni.

– De hát ebédre csak maradjon itt.

– Szívesen – mondám. Még egy kis elintéznivalóm van a városban, délben pontosan megjelenek.

Így is történt. Ebéd közben azt mondta nekem Kerkápoly:

– Lássa, az sem jó, ha az embernek az esze korán jár.

– Miért? – kérdém.

– Hát mivel a maga fürdőjét már csinálják Siófokon.

⁷⁶ Gróf Apponyi Albert (Bécs, 1846. május 29. – Genf, 1933. február 7.) politikus, 63 évig országgyűlési képviselő, 1878–1899 között a függetlenségi párt elnöke, 1901–1903 között képviselőházi elnök, 1906–1910, 1917–1918 között vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1919–1920-ban a magyar békelegáció elnöke, 1925–1933 között népszövetségi fődelegátus. BÖLÖNY 1987. 264.

⁷⁷ Gróf Apponyi Albert a Pozsony vármegyei, felső-csallóközi Éberhardon lakott, tagja volt a Pozsony vármegyei törvényhatósági bizottságnak, 1901-től elnöke a Pozsonyi Magyar Köz-művelődési Egyesületnek. A kastélya fotóját is közli: BOROVSZKY 1904. 56–57., 683–684. (A fotó az 57. oldalon látható.)

⁷⁸ helyesen: *more patrio* (latin) = hazai szokás szerint

⁷⁹ Előtte hibása: *de*, kihagytuk.

– Tudom, de azt is tudom, hogy oktalanul csinálják, mert az a hely szűk is, és eldugott. Oda haszontalanul rém [sok] pénzt fektetnek bele, kérdés, nem bukhatnak-e meg. Az én tervem a somogyi partra vonatkozott.

Még ezen [1888.] év folyamán levelet kaptam Saint-Genois⁸⁰ gróftól, a tatai és pápai uradalmak főigazgatóságától, melyben hivatkozott arra, hogy Pápán léteben megtudta, hogy a pápai erdőségekben én a selejt fát mészégetésével értékesítem. A tatai uradalomban is az az eset, és ő is szívesen adná oda nekem hasonló feltételek mellett a mészégetési jogot. De csak nekem, mert a tulajdonos nagyon kényes a szép vadállományára, azért közönséges üzletembernek nem adnának jogot, azonban nekem, mivel úgy hallja, hogy a grófi család minden tagja nagy bizalommal van irántam, én feltétlenül megkaphatom, ha erre vállalkozni akarok.

Hogy akarok-e? De akarok ám, hisz ez egy aranybánya! Budapestre csak élesdi mész jön. Élesd⁸¹ a Királyhágón van, ahol Zichy Jenő grófnak nagy erdei vannak, tehát igen olcsó a fa, és mivel messze van a fővárostól, igen drága a vasúti fuvarbér, míg a tatai uradalom szári⁸² erdősége a vasútállomás közelében van, a fa drágább azonban. A rövid vasúti út Budapestig igen csekély. Tehát nyilvános,⁸³ hogy az élesdiekkel igen jól tudok versenyezni.

Megkötöttem a szerződést és berendezkedtem. Az erdőben építettem egy kis kétszobás és konyhás faházat irodának, és az üzletfelügyelő lakásának. Építettem 4 nagy kemencét és belekezdtünk az égetésbe. Hogy mindennap 2 wagon meszet be lehessen szállítani az állomásra, 5 szekeret 10 lóval és kocsissal állítottam be, mert minden falu me[s]sze [volt] ettől a helytől, így kellett tennem.

Atyám elhatározta magát, hogy vi[s]szalép a város[tól] és a részvénytársaság[tól], vagyis minden tevékenységtől, mert fáradt. El tudná még vinni egy-két évvel tovább, de helyet akar adni más arra való egyéneknek. Tehát elbú-

⁸⁰ Gróf Esterházy Móric Veszprém megyei főispán 1886 júniusától bízta meg távoli rokonát, gróf Saint-Genoist összes uradalmi jószágigazgatói teendőinek ellátásával. – Egy gyalázatos tett. = PL 13 (1886) 30. sz. (július 25.) 119–120.

⁸¹ Élesd mezőváros Bihar megyében, az Erdélyi-szigethegység északi peremén, a Révbárodai medencében, a Sebes Körös jobb partján fekszik, ma Romániához tartozik. 1890-ben Élesd Bihar vármegye élesdi járásához tartozott, a településen 292 házban 1739 magyar lakos élt, akiknek többsége református volt. JEKELFALUSSY 1892. 1091.

⁸² Szár – a kéziratban *Szaár* – község a tatai uradalomhoz tartozott, ma Fejér megyében található. 1890-ben Fejér vármegye váli járásához tartozó katolikus nemzetiségi község 241 lakóházzal, 1424 lakosából 1184 német anyanyelvű volt. JEKELFALUSSY 1892. 179., 1545.

⁸³ értsd: nyilvánvaló

csúzása után Kiss László uradalmi⁸⁴ intézőt választották meg, mert az uradalmi állásáról Sant-Genois gróf beavatkozása miatt [le kellett mondania.]⁸⁵

Én ebben a phyloxera és peronosporás világban eladtam a törzsökhegyi szállómet Kis[s] Lászlónak 3000 forintért, s somlai szállómet sokkal olcsóbban.

Atyám⁸⁶ takarékpénztári elnöksége után sógorom, Hanauer Béla, aki kiheverte 50.000 [forintos] tőzsdei veszteségét, nagyon strébereskedett; minden lében kanál akart lenni. A Láng-párt főmatadora⁸⁷ volt, a kath[olikus] hitközség elnökéül⁸⁸ választotta. Most már ment [minden] mint a karikacsapás, még [a] montenegrói királyságra is pályázott volna.

E nagy dicsőségben el-el maradt tőlünk képzeletben, mert mint említettem, egymást nem látogattuk. Amint szegény jó Hets nagymama meghalt, már mozogtak az alattomos erők! Sógorom megbízta⁸⁹ a takarékpénztár ügyvédjét, Saáry Lajost,⁹⁰ hogy kérjen meg engem az ő nevében, hogy látogassam

⁸⁴ A kéziratban mindkét esetben: *uradalmi*.

⁸⁵ Vizkeleti Kiss László (Kisláng, 1835. május 8. – Pápa, 1887. január 22.) uradalmi jószágkormányzó, 1886 októberétől Pápa rendezett tanácsú város polgármestere. Vizkeleti Kiss István uradalmi kasznár és Baján Rozina házasságából született. A gimnáziumot Székesfehérváron kezdte, a VII–VIII. osztályt Pesten végezte, majd két éven át jogot hallgatott az egyetemen. A magyaróvári gazdasági akadémiát 1854–1856 között végezte el. 1853-tól 22 évig a góf Zichy család kislángi uradalmában dolgozott és fokozatosan lépett elő. 1875. október 1-től a pápai Esterházy-uradalom jószágkormányzója lett, de 1886-ban távozni kényszerült. 1886. október 2-án választották polgármesterré. 1875-től Pápa város képviselőtestületének, 1877-től Veszprém vármegye törvényhatósági bizottságának tagja. 1878-tól a kormány által megbízott városi népiskola-felügyelő. 1881-ben a pápai állandó színház építésének szervezője, a színház átadásától a színházi részvénytársaság elnöke, a színház intendánsa. Az 1881-ben alapított Veres Kereszt Egyesület titkára, a Pápai Takarékpénztárnak igazgatósági tagja volt. Haláláig a katolikus hitközség elnöke. Nagy tervét, az új katolikus iskola építését már nem tudta megvalósítani. 1862. április 29-én vette feleségül Pencz József uradalmi főtiszt Mária nevű lányát, akitől két gyermeke született: István és Vilma. Váratlan halálát gutaütés okozta. 1887. január 24-én a Kálvária temetőbe temették. – Restauratio. = PL 13 (1886) 40. sz. (október 3.) 160., Városunk gyásza. = PL 14 (1887) 5. sz. január 30.) 18.

⁸⁶ Előtte: *Hogy*, elhagytuk.

⁸⁷ főmatador (magyar–spanyol) = bikaviadalok főszereplője, átvitt értelemben bajnok; itt: a Láng-párt vezetőjének gúnyos elnevezése.

⁸⁸ Hanauer Béla (Tata [?], 1835 – Pápa, 1901. november 3.) Néger Ágoston apátplébános, egyházi elnök mellett 1887–1892 között biztosan hitközségi világi elnök volt. Kiss László halálát követően, 1887 áprilisában választották meg e tisztségre. Az 1880-as években Hannig Antal, illetve Kiss László uradalmi jószágkormányzó is viselte e tisztséget – A helybeli róm. kath. hitközség. = PL 14 (1887) 15. sz. (április 10.) 59., A pápai róm. kath. hitközségnek. = PL 18 (1891) 15. sz. (április 12.) 59., Köszönet és nyugtázás. = PL 19 (1892) 42. sz. (október 6.) 171.

⁸⁹ A kéziratban: *megbízta*, javítottuk.

⁹⁰ Saáry Lajos (1848–1924) ügyvéd, 1875-ben már Pápán praktizált. Évtizedeken át ügyész volt a Pápai Takarékpénztárnak, főgondnoka a pápai református egyháznak, tanácsbírája a

meg ötöt, mert szeretne velem ö[s]szeszámolni. Azt üzentem neki, hogy nekem a sógorommal elszámolásom nincs. Erre ho[s]szú szünet keletkezett. Sőt, a cath[olikus] hitközség elhatározta, hogy egy modern követelményeknek megfelelő elemi iskolaépületet emel téli és nyári gymnastikai helyiségekkel. A sógor nem mert kikerülni és nolle velle⁹¹ engem bízott meg a tervezés és az építés vezetésével. Szép épület, szép helyen van a grófi várral és a főtemplommal szemben. Tehát ezért ő szedte be a dicséretet, mert hát neki lehet tulajdonítani, hogy oly szépen sikerült. Így szedik le a boltosok, akik se[m]mi máshoz nem értenek, a tejfelt!

7. kép

*A Hanauer–Woita család
síremléke a pápai
Kálvária temetőben*

A pápai calvariai temetőben⁹² családi sírboltunk 1888. ápril[is] hóban elkészült, ahová ez év május 3-án szeretneink porai ide lettek áthozva, úgymint: Hets Antal 1849. évből, ifj. Hets Antal 1849. 1864-ben halva született kislfiunk,

pápai református egyházmegyének és tagja a városi közgyűlésnek. Harcz Leonával kötött házasságából három gyermeke született: Tibor, Leona (Péntek Zoltánné) és Lajos. 1924. szeptember 27-én Pápán hunyt el agyvérzésben. Az alsóvárosi temetőben nyugszik. – Saáry Lajos 1848–1924. = PH 21 (1924) 40. sz. (október 4.) 2., Halálozás. = PV 21 (1924) 40. sz. (október 4.) 2.

⁹¹ Akarva akaratlan; másként: nolens volens (latin) = kénytelen-kelletlen

⁹² A Kálvária temető a vasútállomás közelében, a Győri út bal (nyugati) oldalán húzódik, a XVIII. század közepe óta használják, kápolnája 1746-ban épült. NÉMETH–SZABÓ 1989. 109.

1871-ben elhalt Gyöngyikénk, 1886. évben elhalt özv. Hets Antalné. Drága, feledhetetlen jó Luizám azt óhajtotta, ha meghal, Pápara vitessék édesanyja mellé. Hogy azonban a sírban is elválaszthatatlanok legyünk, a sírboltot meg akarom nagyobbítani, hogy minden Voyta együtt legyen.

A telet otthon, kis körünkben töltöttük. A néma gyásznak megfelelőleg téli estéken fonót tartottunk, mert Luizám és Ilonkám remekül tudtak fonni. Hetenként máshol ö[s[szejőve Zarkáné,⁹³ Tarczy Laura⁹⁴ és Lóskay Nelli és Józsa,⁹⁵ kik mind jó fonók, esti 8 órától 10 és ½ 11-ig tartott a fonás. Későbbi években a téli estéken hetenként vonósnégyes zenekar, mely tanárokból, bírákból, a jó Vid bácsi⁹⁶ dirigálásával, Luiza és Ilonka zongorakíséretével csupa klasszikus zenével – Mozart, Be[e]thoven s a t.[öb]bi] – töltöttük ki az estét. A kis 6 éves El[l]ike ezt mindvégig hallgatta csendben ülve egy zsölleszékben!

Az 1889. évben báró Hornig⁹⁷ veszprémi püspöktől kaptam megbízást [a] Farkasgyepүн⁹⁸ építendő vadászkastéllyal egybekötött főerdészi lakás tervezetere, ami 1890. évben el is készült a püspök nagy meglegedésére.

Az 1890. évben tava[s]szal megdöbbenve olvastam a hírt Kerkápoly Károly haláláról a hírlapokban.⁹⁹ Múlt ő[s]szel még Pápán dolga volt, és rendesen nálunk szállott. Nagyon megdicsértem, hogy mily jó színben van.

⁹³ Zarkáné: Zarka Dénes pápai, majd 1893-ban már budapesti királyi közjegyző felesége Tarczy Lenke, Tarczy Lajos (1807–1881) pápai református főiskolai tanár lánya. 1875-ben már házások voltak. Zarkáné 1895 óta özvegyen élt Pápán. A helyi sajtó 1913-ban még jótékonykodásáról írt. – Gyászhir. = PEIL 24 (1881) 13. sz. (március 27.) 416–417.

⁹⁴ Tarczy Laura Tarczy Lajos főiskolai tanár legidősebb lánya volt, Perlaky Géza evangélikus vallású pápai földbirtokoshoz ment feleségül. Perlaky Géza 1848/49-es honvédtiszt 1909-ben, 81 éves korában hunyt el. Gyászhir. = PEIL 24 (1881) 13. sz. (március 27.) 416–417.

⁹⁵ Lóskay Kornélia (Nelli) és Jozefin (Józsa) 1875-től a városi közélet ismert szereplői, olyannyira, hogy gyakran csak „Lóskay nővérek” néven említik őket.

⁹⁶ Vid Károly (Pápa, 1825. január 17. – Pápa, 1903. október 4.) evangélikus vallású ügyvéd, 1848/49-es honvéd százados, karnagy, a pápai zenei élet meghatározó alakja. BONA 2009. 313–314.

⁹⁷ Báró Hornig Károly (Buda, 1840. augusztus 10. – Veszprém, 1917. február 9.) veszprémi püspök. Családja Sziléziából telepedett le Magyarországra a XVIII. században. Hornig Antal mérnök és Kopicz Mária házasságából született. Gimnáziumi tanulmányait Bécsben, Pesten és Nagyszombatban, a teológiát a pesti szemináriumban. 1862-ben pappá szentelték. 1869-ben avatták teológiai doktorrá. 1866-ban a pesti központi papnevelő intézetben tanulmányi felügyelő és a pesti egyetemen teológiai tanársegéd, 1870-től nyilvános rendes hittanár, 1878-tól esztergomi kanonok, 1888-tól veszprémi püspök, 1912-től bíboros. Püspökként a kultúra és tudomány nagy mecénása volt. 1873–1878 között szerkesztette a *Religió* c. folyóiratot. SZINNYEI 1896. IV. 1100–1103., VARGA 1998. 221.

⁹⁸ Farkasgyepү német nemzetiségi község a Bakonyban, a Pápa–Veszprém országút mentén. A község körüli erdőség a veszprémi püspök uradalmához tartozott. Az 1731 kh határu községben 1869-ben 274, 1890-ben 293 lakos élt. ILA–KOVACSICS 1964. 183–184.

– Pedig lássa – mondotta – én halálos betegségben szenvedek.

– Ugyan-ugyan – mondám –, nem látszik rajta!

– Az öregségben, ebben el kell pusztulni!

És nem öregségben, hanem néhány hónapra találkozásunk után egy oldalán támadt daganat műtete alatt halt meg!

Kerkápoly Károly oly nagy észbeli tehetségét a képviselőházban kifejtett munkásságában ismerték meg. Erre még rátérek később, most csak a halálával kapcsolatos eseményeket írom le. Halála után feleségétől levelet kaptam, amelyben felkér arra a szívességre, hogy jelennék meg a Vámház körúton épült házának átvételénél; mivel a ház még nem volt egészen kész, pótolnám a jelenlétét – azért nem írt még. Szeretné, ha az építési elszámolásnál jelen lennék, mert ő csak bennem bíz, mint férje régi bizalmas barátjában. Én megígértem neki, de nem tudom, hogy az építész nem veszi-e ro[s]sznéven, hogy ellene mintegy ellenőrzőt hív meg engemet. Azt felelé:

– Építészünk Porzsolt Ernő¹⁰⁰ fiatalember, neki semmi kifogása nincs ellene, sőt, jobb szereti, mert az ő munkáját megkönnyítené.¹⁰¹

Erre eljöttem. Persze teljes ellátásomat – úgy, mint eddig – nála kapom. A munka mintegy két hétig tartott, amikor a leszámolás elkészült. Ezután magunk közt bizalmas dolgokról beszélünk, t. i. a vagyoni állapotáról. Férje a két házat bankkölcsönökkel építette, amikbe a pápai birtokai eladása után befolyt 60.000 forintot is belefektette. Az államtitkári, és pénzügyminis[z]teri fizetésének 9/10 részét is beleadta. Ezekkel együtt, a gellérthegyi szállót is beleértve, összes aktív vagyona már csak 105.000 forint volt, amihez még van reménység 20.000 forintra, amelyet Móricz Pál¹⁰² képviselőnek kölcsönzött.

⁹⁹ Kerkápoly Károly 1891. december 31-én hunyt el Budapesten. BÖLÖNY 1987. A *Pápai Lapok* 1892. január 3-i számában számolt be haláláról.

¹⁰⁰ Porzsolt Ernő műépítész 1882-ben Szegeden, az Oskola u. 23. számú Pfann-féle házban, az órásüzlet fölött nyitotta meg mérnöki irodáját. Később Budapesten élt, háztulajdont és földbirtokot vásárolt. 1900-ban segítségével menekült meg testvére, Porzsolt Kálmán (1860–1940), a Népszínház igazgatója (1897–1904) a csódtól. Magyarországon, Erdélyben is megtalálhatók az általa tervezett és épített magán- és középületek. Vö. SZÉKELY 1994. 623., NAGY 2001. 135.

¹⁰¹ A szövegben hibásan: *megkönnyíteném*.

¹⁰² Móriczhidai és medgyesi Móricz Pál (Taracköz, 1826. február 15. – Berettyóújfalú, 1903) Máramaros vármegyei származású szabadelvű ellenzéki politikus, országgyűlési képviselő, gazdasági és politikai cikkek írója. Iskoláit helyben, majd Pozsonyban és Máramarosszigeten végezte, majd 1846-ban köz- és váltóügyvédi oklevelet szerzett. 1847-től Máramaros vármegye tisztii alügyésze, később Berettyóújfaluban (Bihar vm.) élt és mintagazdaságot alakított ki. 1861-től a sárréti járás alszolgabírája, 1867-től Bihar vármegye főjegyzője, 1868-tól a bárándi választó-

Visszatérül a Móricz Pál elleni csódból, amit akkor még nem lehetett tudni, mert a csőd nem fejeztetett¹⁰³ be. Ekképpen 125.000 forint le[n]ne az ö[s]zes vagyon.

Az asszony megkért, hogy beszéljek Széll Kálmánnal ez ügyben, mert ő a Magyar Földhitelintézet igazgatója. Kérdezzem meg tőle, hogy mit lehet remélni.

Széll-lel – kit még Szombathelyről ismertem mint rátóti birtokost – beszéltem, úgymond, hogy ma még nem lehet tudni, az ilyen ügy évekig is eltarthat. Így nem tudtam jó hírt vinni Petrának. Elbúcsúztam tőle, amikor megköszönte szívességemet, 600 forintot nyújtott át nekem. Azóta sem láttam őt többé. Úgy hallottam, hogy meghalt.¹⁰⁴

Kerkápoly Károlynak, mint collégiumi tanárnak, úgy hallottam, a régi időben – úgy, mint a többinek – 800 forint fizetése volt. Ő nőtlen volt, 400 forintból megélt, mert nagyon takarékos ember volt. Volt kis vagyonkájával együtt Hetsékkal szemben egy szép emeletes házat épít[t]etett atyámmal.

A Báróchegyen egy kis birtokot is vett. A hatvanas évek elején nyolcan-tizen összeálltak jó ismerősei és vettek közösen¹⁰⁵ egy cséplőgépet, amellyel¹⁰⁶ mindegyik sor szerint egymás után csépli el a maga gabonáját. Ha őrajta volt a sor, mindig a Hetsné szomszéda[s]szony lajtját kérte kölcsön. A nála élő és a házat vivő édesanyja gyakran panaszkodott Hetsnének, hogy a kisleánya mindenuntalan átszalad hozzájuk és az összes baromfiakat ö[s]sze-vi[s]sza zavarja. Ez a kisleány később az én feleségem lett.¹⁰⁷

Mikor Kerkápoly államtitkár lett, megkérdeztem, hogy miképpen lehetett ilyen nagy úrrá. Azt mondta, az egész képviselőházban alig van több 8–10 ember-nél, aki tud és akar is dolgozni, az ilyeneket aztán befogják munkára. Ezek közt volt ő is. Gróf Andrássy Gyula Kerkápolyt már első szereplésekor meg-

tókerület, 1872-től Udvarszék, 1875-től Szarvas, 1884-től Újvidék országgyűlési képviselője. Tisza Kálmán híveihez tartozott és a szabadelvű párt klubjának igazgatója volt 1891-ig. 1891-ben csődöt kért maga ellen, de 1895-ben hitelezőivel kiegyezett. 1891 óta a politikától visszavonultan élt Berettyóújfaluban, itt is hunyt el. SZINNYEI 1903. IX. 302–305., MÓRICZ 1903. 353–353.

¹⁰³ A kéziratban: *fejesztetett*, javítottuk.

¹⁰⁴ Özveggy Kerkápoly Károlyné jákfai Gömbös Petronella férje halála után Magyaragensre költözött, ottani kastélyában élt. Idősebb korában idegbeteggé vált és 1910. június 23-án, 68 évesen öngyilkos lett. Június 25-én temették el Magyaragensen. – Halálozás. = PH 7 (1910) 26. sz. (június 25.) 4.

¹⁰⁵ A kéziratban: *közössen*, javítottuk.

¹⁰⁶ A kéziratban hibásan: *amelyen*, javítottuk.

¹⁰⁷ A kéziratban: *feleségem volt*, javítottuk.

ismerte és becsülte. Kerkápoly mintegy három hónapig beteg volt Pesten, de senkisémet tudta a baj okát kifürkészni. Andrásy minden héten meglátogatta, szinte¹⁰⁸ egyetemi tanártól a beteg állapota iránt tudakozódott. Eközben látogatása alkalmával egyszer azt kérde Kerkápolytól, nem tudna-e neki valakit ajánlani honvédelmi államtitkárságra. Ekkor azt felelte:

– Gyula, te elég okos ember vagy, keressél magad!

Ez azonban csak tapogatózás volt arra nézve, hogy mi a véleménye. Elfogadná-e ő, mert ő erre célzott. És mikor egy alkalommal meglátogatta Kerkápolyt, [megkérdezte:]

– Nem vállalnád el te?

– Én, így betegen? Még azt sem tudom, meggyógyulok-e!

– Majd meggyógyulsz, de akkor csak elfogadod?

– Nem én – felelé –, ah[h]oz én szegény ember vagyok, hogy ki tegyen magamat bizonytalan helyzetnek, ha megbuktok, akkor¹⁰⁹ énvelem mi lenne? Hidd el, barátom, egy egyetemi tanárságot nem adnék tíz államtitkárságért!

Andrásy nem szólt többet és elment. Harmadnapra kapott egy levelet, amelyben a budapesti egyetemi tanárnak [való] kinevezése volt. Másnapon Andrásy ismét meglátogatta.

– Kaptál-e levelet Károly?

– Kaptam – felelé. Azt tudom, hogy ez a te mesterkedésed volt!

– Az hát – felelé Andrásy, hát most elfogadod az államtitkárságot?

– Elfogadom.

Andrásy boldog volt. Kerkápoly rövid időn [belül] meggyógyult, s akkor nekiállott, hogy a porosz és a francia hadsereg organizációját¹¹⁰ megtanulja. Az első bécsi delegációban tartott hadügyi előadását nagyon megtapsolták. A tábornokok odasiettek vele kezét fogni.

– Hol szolgált Ön, hogy így ismeri a porosz és francia hadsereg organizációját?

– Nem voltam én katona soha, csak köznemzetőr 1848-ban. Én bölcsészetet adtam elő a pápai ref[ormátus] collegiumban.

Volt nagy csodálkozás! Andrásynak a keble dagadt, úgy örült az államtitkárságnak.

¹⁰⁸ értsd: szintén; Kerkápolyt ugyanis egyetemi orvosprofosszor kezelte

¹⁰⁹ A kéziratban: *ha*, javítottuk.

¹¹⁰ organizációját (latin) = szervezetét, belső felépítését

Ő teremtette meg a magyar honvédséget, amint már életrajzomban megírtam. 1870. év tavaszán Tisza Kálmán az első magyar pénzügyminis[z]tert, Lónyay Menyhértet megbuktatta. Andrassy ekkor azt mondta Kerkápolynak:

– Neked kell azt a tárcát vállalnod!

– Hogyan képezed azt? Hát tudok én, a filozófus tanár pénzügyminis[z]ter lenni? Micsoda gondolat!

– Pedig úgy van. Te katona sem voltál, és mégis becsületedre válik, hogy a honvédséget organizáltad. Hát ha azt tudtad, úgy ebbe is bele fogsz jönni. Egyébként én már bejelentettem ezt a királynak és ő helyeselte.

– Der Kerkápoly ist ein große[r] Kopf!¹¹¹ – mondá. És úgy lett minis[z]ter.

Amint már megírtam, hogy a pápa–kiscelli vasútvonalon az építkezésekre vállalkoztam, és hogy e vasút fővállalkozója Weikersheim¹¹² bécsi bankár. Nekem evvel lett volna beszédem, de biztosra akartam menni. Azt gondoltam, hogyha Kerkápoly pénzügyminisztertől viszek ajánlatot, nyert ügyem van. Elmentem Pestre a kihallgatási napon. Az első szoba már tele volt különféle rangú urakkal. Én szép szerényen az ajtó mellett vártam. Eltelt 8–10 perc, amikor az ajtó kinyílt. A minis[z]ter szobájából kilépett gróf Festetics¹¹³ minis[z]ter és Kerkápoly, ki őt az előszoba kijáratáig kikísérte, az ajtót betette és engem ott meglátott.¹¹⁴

– Jöjjön be! – mondá és én vele mentem. Mikor leült, azt kérdé röviden:

– No, mi baj? – Elmondtam röviden, hogy egy ajánló sort kérek tőle.

– Azt nem tehetem meg, mert én, mint minis[z]ter, a vállalkozótól semmi szívességet nem kérhetek, mert ezzel elvesztem vele szemben a függetlenségemet. Én specielle¹¹⁵ Weikersheimmel hivatalos összeköttetésben vagyok, azért kérését nem teljesíthetem. Hanem menjen el a hírközlési minis[z]terhez.

– Mikor jött – kérdé –, és hol van szállva? – Megmondtam, hogy tegnap este érkeztem és a Hungáriában szálltam.¹¹⁶ – Mondá:

– Miért nem jött hozzám? Nekem van 17 bebútorozott termem, ebben mindben lakhatik, csak az én két szobámat hagyja nekem! Aztán tud-e az

¹¹¹ A Kerkápoly nagy koponya! (német)

¹¹² A kéziratban: *Weickersheim*, javítottuk.

¹¹³ Gróf Festetics György (Bécs, 1815. április 23. – Bécs, 1883. február 12.) földbirtokos, politikus. 1867. február 20-tól 1871. május 9-ig volt a király személye körüli miniszter. = BÖLÖNY 1987. 291–292.

¹¹⁴ A kéziratban hibásan: *látott meg*, javítottuk.

¹¹⁵ *Spezielle* (német) = különös (főnév); *speciel* (latin) = különösen, jelesül

¹¹⁶ A kéziratban feleslegesen: *szálltam, mondám*.

ebédre du. 4 óráig várni, mert én csak akkor ebédelek. Ha nem tud, egyék valamit délben, és du. 4 órára legyen nálam.

Így történt. Ezzel a kihallgatás véget ért. A kereskedelmi minis[z]ter sem adhatott egy vállalkozója számára ajánlatot, és így hoppon maradtam. Az egész utazásból csak az a hasznom volt, hogy valahányszor jövök Pestre, mindig Kerkápoly vendége lehetek.

Nem voltam rest, oda hurcolkodtam és a pénzügyminisztériumhoz közeli *Zum Hackl* sörházban villásreggelit ettem és délután $\frac{3}{4}$ 4-kor már megjelentem ebédre.

A múlt évben a pápai honvédlaktanyában valamit építettem és 800 forint végö[s]zeget egy évig sem [tudtam] megkapni. Kaptam magamat, elmentem Kerkápolyhoz és elmondtam jövetelem okát.

– Tudja, mit? – mondá. – Itt van a kártyám, menjen ezzel a honvédelmi minis[z]teriumba (mely akkor még egy Uri utcai bérházban volt), mutassa elő kártyámat, a pénzt azonnal megkaphatja.

Vasárnap volt. A honv[édelmi] minis[z]teriumban találkoztam Gondol Gáborral,¹¹⁷ aki Pápán Kerkápolyval collegiumi tanár volt,¹¹⁸ és kit utóbbi államtitkár korában bevitt a honvédelmi minis[z]teriumba.

– Áh, jó reggelt, kedves földim! – Kérdé:

– Mi járatban van nálunk? – Mondtam, hogy a pénzemért jöttem, Kerkápoly ide utasított.

Azt mondta Gondol Gábor, hogy tessék Gelich Richárd¹¹⁹ min[iszteri] tanácsos úrhoz bemenni. Én arra kértem, legyen szíves helyettem megtudni, hogy Gelich tud-e róla.

¹¹⁷ Gondol Gábor (Balatonhenye, 1824. augusztus 24. – Iváncsa, 1904. december 24.) református lelkészi családból származott. A pápai református kollégiumban tanult, majd 1846-ban ügyvédi oklevelet szerzett. 1847–1848-ban a Magyar Királyi Helytartótanácsnál fogalmazó. Az 1850-es években Baracsán élt és ügyvédként dolgozott. 1860-tól Fejér vármegye aljegyzője, 1861-től a pápai jogakadémia tanára, 1869-től a honvédelmi minisztériumi államtitkár, 1872-től osztálytanácsos. 1879-ben Budán megírta visszaemlékezéseit. 1886-ban nyugalomba vonult, iváncsai (Fejér vm.) birtokán gazdálkodott. 1904 karácsony előestéjén egy ismeretlen személy agyonlőtte. Birtokát a pápai kollégiumra hagyta. Vö. HUDI 2010.

¹¹⁸ A kéziratban: *tanárok voltak*, javítottuk.

¹¹⁹ Gelich Richárd (Pozsony, 1821. június 2. – Budapest, 1899. február 4.) honvéd tábornok. 1867-től a honvédelmi minisztérium osztálytanácsosa. 1870-től a 4. honvédszászlóalj parancsnoka ezredesi rangban, 1871-ben Pozsonyban dandártábornokká nevezték ki. 1878-ban címzetes vezérőrnagyként vonult nyugdíjba. 1882–1889 között három kötetben megírta az 1848–1849-es magyar szabadságharc történetét. SZINNYEI 1894. III. 1097–1100., BONA 2000. 353.

Bement és megtudta Gelichtől, hogy az ilyen ügy egy más – a névre már nem emlékszem – minis[z]teri tanácsosnál van. Gondol Gábor azt kérdezte, tudom-e, az hol van.

– Nem tudom bíz én, sohasem jártam erre.

– No, majd elmegyek magával.

Ott bemegyünk az illetőhöz, Gondol engem bemutat azzal, hogy a neki járó 800 forintot [szeretné]¹²⁰ megkapni.

Az az úr odamegy az íróasztalához, amelyen egy nagy iratcsomó van. Végignézi. Legalul volt az én aktám.

– Itt van nálam, ha rákerül a sor, majd elintézem – mondta, és aztán kérde Gondolt:

– Hát te hogy vagy? s a t[öbbi]., s a t[öbbi].

Hazamentem Kerkápolyhoz.

– No, megvan-e a pénze?

– Nincs – felelém – és elmondtam Gondol Gáborral való találkozásomat, és [hogya] oly szíves volt, ő velem jött mindenhova.

– De hát nem adta oda annak az úrnak a kártyámat?

– Nem, mert Gondol velem volt, és azt hittem, ez elég.

– Most menjen rögtön vi[s]sza ahhoz a minisfz]teri tanácsoshoz és adja át a kártyámat.

Így tettem, de amikor a kártyát átadtam neki, egészen más hangon és igen előzékenyen mondta nekem, hogy:

– Méltóztassék átmenni a honvédelmi minis[z]teriumba és ott méltóztassék engem megvárni, mindjárt ott leszek.

Én elmentem oda. Az első szobában vártam. Egyszer csak kinyílik az előszobaajtó és zihálva jön az én emberem cilinderrel a fején, iratcsomó a hóna alatt. Én rögtön felkeltem helyemről, de ő vi[s]zartartott, mondván:

– Méltóztassék várni, elébb én referálok Cserhalmay¹²¹ ezredes úrnak. Bemegy, kisvártatva Cserhalmay ezredes és az én emberem kijönnek felém. Én felállva üdvözlöm az ezredes urat.

¹²⁰ A lap alja kiszakadt, a szó hiányzik.

¹²¹ Cserhalmay Ferenc ezredes, honvédelmi minisztériumi osztálytanácsos (1873), vezérhadbiztos (megh. 1909), a Farkasréti temetőben nyugszik. Hamvait a katonai temetőből exhumált hamvak közt, a temetői irodaépület raktárában helyezték el. Felesége az 1870-es években a budapesti korcsolyabálokon sokszor volt bálánya. Vö. MARKÓ 1896. 90., BENE 2008. 439.

– Nagyon sajnálom – mondta, hogy egy kissé megkéstem, mert vasárnapon a pénztárnok bejön ugyan, de 11 óra felé elmegy. Nem méltóztatnék holnap ide fáradni?

– Nem jöhetek – mondám –, mert ma még haza kell utaznom.

– Tehát jó lesz, ha a pápai adóhivatalt megbízom, hogy fizesse ki az Ön járandóságát?

– Nagyon jó lesz, köszönöm, méltóságos uram!

Elbúcsúztam és mentem ebédre. Kérdezte, hogy megvan-e a pénz.

– Nincs meg, de megkapom Pápán az adóhivatalnál.

– Na lássa, ha nem okoskodik, és mindjárt megmutatja a kártyámat, ha mindjárt Gondol jelenlétében is, akkor már kezében volna a pénz.

– No hát, menjünk ebédre!

Éppen a francia–porosz háborúról beszélgettünk, mikor a szakácsné a levest behozza. Azt mondja a házi uram:

– Most adna ám sokat az én szakácsnémért!

– Mért? – kérdem.

– Mert Viktória a neve.

A szakácsné elmosolyogja magát, mondván:

– A kegyelmes úr mindig tréfálkozik!

Mikor az ebéddel végeztünk, a házigazdám végigfekszik a diványán, mint szokott ebéd után, amikor az ajtónálló jelenti:

– Tisza Lajos gróf őexcellenciája!¹²²

Belép Tisza, én az asztaltól fel akarok kelni, házigazdám bemutat és leülünk.

– Velünk tartasz feketére, úgye? – kérdi a házigazda.

– Hogyne! – felelé Tisza.

Kávészás közt ismét nyílik az ajtó, az ajtónálló bejelent egy gróft (a nevét elfeledtem). A házigazdám azt mondta, úgy hogy a félig nyitott ajtón is kihallatszott:

– Gyűjön be!

¹²² Gróf Tisza Lajos (Geszt, 1832. szeptember 12. – Budapest, 1898. január 26.) Tisza Kálmán öccse, politikus. A debreceni református kollégiumban, majd a berlini egyetemen tanult. 1861-től országgyűlési képviselő, 1871–1874 között közlekedési miniszter, az 1879-es szegedi árvíz után a város újjáépítésére szervezett királyi biztosság vezetője, 1892–1894 között a király személye körüli miniszter. A király 1883-ban Szegedi előnévvel grófi rangra emelte. SZINNYEI 1914. XIV. 200–202.

Bejött egy furcsa, de derült képű emberke azzal, hogy azért bátorkodik eljönni, hogy a kegyelmes úr jobb kedvében [van]¹²³ és nem nézi ki az embert, mint a hivatalában.

– Nem tudhatja! – felelé Kerkápoly.

– Nohát, mi van?

Az röviden elmondja – már nem emlékszem [mit], de nem is lényeges. De nem maradt néhány percnél tovább, és mikor elmenőben volt, az ajtót még be sem tette, azt mondta a házi urunk:

– Ez nagy Maulmacher¹²⁴ ám! – amit az illető hallhatott.

Nagyon megörült, mikor megszabadult a minis[z]terségtől és rögtön elfoglalta állását az egyetemen. A Csillag utcai házában az I. emeleten lakott és engem egyszersmindkorra meghívott hozzá. Azt kérdeztem, hogy micsoda üres ideje lesz, mint tanárnak.

– Én, úgymond reggel 7-től 8 óráig tartom az előadásomat.

– Mért ily korán?

– Azért, mert én tiszta levegőben akarok előadni, nem pedig napközben, mikor minden terem levegője megromlik.

És ez a viszonyunk így tartott haláláig. Igen sajnálom, hogy oly korán, 68 éves korában elpusztult!

Egyszer elmondta nekem, hogy gróf Festeticsné¹²⁵ meglátogatta őtet. A királynéval. Bécsből jöttek és mentek Gödöllőre. Kérdezte Kerkápolyt:

– Nem csuklott-e a napokban? – Azt mondja:

– Nem emlékszem. Miért?

– Csak azért, mert a királyné emlegette.

– Hogyan? – kérdé Kerkápoly.

– Hát úgy volt, hogy őfelségével Ennsből jöve Bécsben maradtunk pár napig nyugodni. A királynénak igen jól esett ez a nyugvás. Én megjegyeztem:

– Hogyha megtudják Bécsben, hogy felséged itthon van, nem kellene-e Albert főherceg őfelségét meglátogatni?

¹²³ A lap alján a papír kiszakadása miatt hiányzó szavak értelemszerű pótlása.

¹²⁴ Maulmacher (német) = szájhős

¹²⁵ Helyesen: Gróf Festetics Mária (Tolna, 1839. október 20. – Söjtör, 1923. április 17.) csillagkeresztes hölgy, Erzsébet királyné udvarhölgye, a bajor királyi Terézia-rend tiszteletbeli hölgye. Festetics Sándor (1805–1877) és Josephine von Boxberg (1811–1892) ötödik gyermekeként született. A királynőt 1871-től annak haláláig szolgálta, közben számos házassági ajánlatot visszautasított. 1898-ban I. osztályú Erzsébet-renddel tüntették ki. Naplóját kiadták: FESTE-TICS 2009.

A királyné egy-két perc múltán csak azt mondta, hogy:

– Hogyan is mondta Kerkápoly? – No, hát én is paraszt leszek!

Ennek az előzménye az, hogy mikor Kerkápoly honvédelmi államtitkár lett, Andrassy Gyula azt mondta neki:

– Károly barátom, adjál egy kicsit többet magadra, látod, az a kör, amelyben mozgunk, megkívánja, hogy illendően és nem oly pongyolán jelenjünk meg köztük. Végy magadnak időt a külsőd tekintetében!

– Hát akkor ki dolgozik helyettem? Én nem parádézni jöttem ide, hanem dolgozni, [munka] az pedig van elég. No, majd meggondolom a dolgot. – Másnap azt mondta Andrassy-nak:

– Meggondoltam a dolgot. Én nem tudok, és nem is akarok más lenni, mint ami vagyok. Tudod, én paraszt maradok.

Festetics grófné ezt meghallotta Andrassy-tól [és] nyomban elmondta a királynénak.

Még egy jó dolgot mondott el Kerkápoly az ő első minis[z]teri tanácsn való szerepéről. A 67-iki kiegyezés után az ország nem akart a horvátoknak semmi kulturális dolgot állami támogatással honorálni, mert akkor nem tudnák a nyakukról lerázni, azért a kormány azt határozta, hogy ha nem adunk a horvátoknak, akkor a magyar intézeteket sem segíthetjük állampénzen. Hanem azt határozták, hogy emeljük fel a civillistát, vagyis a király fizetését 4 millióval, azért hogy az operaházat és egyéb intézményt a király [a] saját jövedelméből dotálja, akkor a horvátok nem követelhetik, hogy az ő színházukat¹²⁶ s a t.[öb]bi] az ország az adóból fizesse.

Az első minis[z]teri tanácsban a király is részt vett. Az asztalfőn a király ült, tőle jobbra Andrassy, balra Kerkápoly ült. Mikor a költségvetés sorra került, Kerkápoly elkezdte:

– Das heurige Budget schliesst mit 4 Millionen Gulden deficit¹²⁷ ab.¹²⁸

– Wie so?¹²⁹ – kérdezte a király. – Kerkápoly folytatja:

– Die allerhöchste Hauscultus mit 4 Millionen.¹³⁰

– Schon gut, schon gut – mondá a király – gehen wir weiter!¹³¹

¹²⁶ A kéziratban hibásan: *színházát*, javítottuk.

¹²⁷ helyesen: Defizit (német) = hiány

¹²⁸ Az idei költségvetés 4 millió forint hiánnyal zár. (német)

¹²⁹ Hogyhogy? (német)

¹³⁰ Helyesen: *Der allerhöchste Hauscultus mit 4 Millionen*. = A legfelső házikultusz [értsd: a királyi ház költségvetése] 4 millióval. (német)

¹³¹ Így már jó, így már jó, menjünk tovább! (német)

– Az asztal alatt ezalatt Andrassy mindég rugdalta a lábomat, de hát elmondtam a deficit okát.

Ilyen volt ez a parasztninis[z]ter, csupa egész ember!

Báró Fehérváry Géza¹³² honvédelmi minis[z]ter a múlt [1884.] évben úgy intézkedett, hogy a pápai gyalog honvédséget Veszprémbe, a veszprémi lovas honvédséget – [a] huszárokat – Pápára helyezte. Ennek oka az volt, hogy a gyalogság kiképzésében a veszprémi hegyes-völgyes terep, a lovasságnak pedig a pápai róna felelt meg jobban.

Ha azt kérdezi valaki tőlem, hogy hát miért hozom ezt elő életrajzomban, azt felelem, hogy akkor még én sem tudtam, hogy mily fontosságú lesz ez az én életemben. Mikor a szép honvéd huszárok bevonultak Pápára, nagy szenzációval járt. A csapat élén ment Latinovics Béla kapitány, világ szép férfia. Mellette lovagolt neje, egy szép ifjú hölgy! Utánuk báró Bothmer, szinte szép ember, s a t. A város nagy örömmel fogadta őket. Ők szinte hangadók voltak a városban. Ők velünk megismerkedve, nagyon jó barátságba jöttek. Feleségeik is nagyon rokonszenveztek az én feleségemmel. Szóval, a krémjét képezték a pápai társaságnak.

A tőlünk elvonuló gyalog honvédségnél új emberekből állt a tisztikar. Jancsi bátyám mint alezredes nyugalomba ment, és Bécs körül Meidlingben¹³³ lakott, ahol meg is halt. Pálffy kapitány még Pápán halt meg szívbajban.¹³⁴ Általános gyász követte ezt a minden tekintetben kedves embert. A tisztikar többi része újjakkal lett pótolva, kiket mi közelebről nem ismertünk.

A napokban bejött hozzám a gróf főerdésze és hozott magával egy darab kőszentet. Arra kért, hogy mutassam meg a grófnak ezt a kőszentet, melyet a koppányi¹³⁵ Bakonyban egy vízmosságú árokban találtak és neki behozták.

– De hát miért nem viszi Ön be a grófnak, hisz ez az Ön dolga volna?

¹³² Fehérváry Géza (Josephstadt, Csehország, 1833. március 15. – Bécs, 1914. április 25.) katonatiszt, 1865–1868 között I. Ferenc József szárnysegédje, 1872-től honvéd ezredes, 1878-tól vezérőrnagy, 1884-től altábornagy, 1890-től tábornok, 1908-tól gyalogsági tábornok és ezredtulajdonos. 1884–1903 között honvédelmi miniszter volt. BÖLÖNY 1987. 291.

¹³³ Meidling Bécs melletti település, 1841-től vasútvonal köti össze a birodalmi fővárossal. Napjainkban *Wien Meidling* multimodális közlekedési csomópont: 2009-ben felújított vasútállomása, a Wiener Lokalbahnen (Badner Bahn), az U6 metró, a 62-es villamosvonal és buszjárat biztosítja a zökkenőmentes forgalmat. A lainzi vasúti alagút (Lainzer Tunnel) várhatóan 2013-ban elkészül, s akkor a csomópont nemzetközi jelentősége tovább nő.

¹³⁴ Pálffy István honvéd hadnagy 1875-ben jegyezte el Oswald Dániel ügyvéd Ida nevű lányát. Haláláról nem számolt be a pápai sajtó. – Eljegyzés. = PL 2 (1875) 36. sz. (szeptember 4.) 309.

¹³⁵ Értsd: bakonykoppányi; Bakonykoppány (Veszprém vm.) német nemzetiségű község, 1890-ben 448 lakosa volt. ILA–KOVACSICS 1964. 112–113.

A főerdész azt felelte, hogy igazam van.

– De tetszik tudni, ezek a grófok mindjárt azt hiszik, hogy alkalmazottjai mindenből üzletet akarnak csinálni. Szóval, bizalmatlanok irántuk. Éppen azért, mivel tudjuk, hogy Ön mily bizalmas viszonyban van a gróf úrral, jobbnak tartom, ha Ön beszél vele.

Megígértem, hogy megteszem. Mikor a grófnak mutattam a köszönet, mondván, hogy mily szerencse, a koppány[i] és fenyőföldi¹³⁶ és az ugodi lakosoknak lenne állandó keresetük a bányában. A gróf azt felelte, hogy neki nem kell bánya, ha volna is, betemettené, mert ő egy szarvast többre becsül, mint egy köszénbányát!

Hát mi lett a vége az ilyen észjárású főnemesnek? A pénzt, amit atyja nagy gondnal és takarékossgal gyűjtött, a fia elpocsékolta.¹³⁷ Volt neki a pápai várban egy szobája, az tele volt Havanna szivarokkal, ami 30.000 forintot megért. A lóversenyen ki akart tenni magáért. Az *Ugod* nevű lován egy versenyen 60.000 forintot vesztett. Erre a tatai és csákvári grófok elvették tőle az intézkedési jogot és szabadságát, ők vették át az urodalom kezelését, neki havonként 600 forintot és lakást és egy kocsi[t] és két lótartást engedélyeztek. A birtokokat bérbe adták, mert ez az ember minden pénzt elköltött, így az investitio¹³⁸ egyre kevesebb lett. Nem volt jó ökrös szekér, sem eke, sem egyéb, a marhaállomány csökkent. A bérletekből fizették ők a Móric gróf adósságait.

Ezeket csak azért írom meg, hogy ezzel a mi fakereskedésünk is súlyosan szenvedett, mert a bérlők idegenek és többnyire zsidók voltak, és így az épületfanemüket is ott vették, ahol a legolcsóbban kapták.

A Móric gróf fia, a nyalka huszár hadnagy [az] apjára ütött, mivel néhány évi huszársága alatt sikerült neki több, mint kilenc millió adósságot csinálni. Ez olyan gavallér volt, ha egy bajtársa kérte, hogy fizesse ki adósságát, mert máskép[p] kicsapják, hát kifizette. Egy operett-primadonnának egy 30.000 koronás¹³⁹ autót vett s a t[öbbit], míg végre kiütött a háború és ő az orosz fronton hősi halált halt.¹⁴⁰

¹³⁶ helyesen: fenyőfői

¹³⁷ A kéziratban hibásan: *pocsékolja*, javítottuk.

¹³⁸ investitio, investitio (latin) = befektetés, beruházás

¹³⁹ Az 1858. november 1-től forgalomban lévő osztrák értékű forintot 1892-ben váltotta fel az aranyalapú valuta, a korona. BENDA 1983. III. 716., 786.

¹⁴⁰ Gróf Esterházy Pál (Pápa, 1883. július 28. – Dzvietniki, 1915. június 26.) huszár főhadnagy 1915. június 26-án a galíciai fronton, Dziewitniki mellett halt hősi halált. A II. Vilmos nevét viselő 7. huszárezred tisztje volt, de saját kérésére a gyalogos századnál a frontvonalban

[1888-ban]¹⁴¹ Komáromban volt dolgom. Wirthl Jóskánál, Luizám unokatestvérénél szálltam [meg], mint mindig. Másnap, vasárnap, reggeli után azt mondta:

– Benézek a hivatalba, nem jött-e posta.

– Nekem nincs most dolgom – mondám – elmegyek veled, legalább meglátom a hivatali helyiségedet. A Duna-szabályozási mérnöki hivatal, melyben ő, mint szabályozási főmérnök volt az úr. Tehát kapott postát, és azt forgatta. Azt mondtam neki:

– Végezd a dolgodat, én addig kint várok.

Nyár közepe és igen szép meleg idő volt. Amint sétálok az utcán, a távolból láttam egy fehér szakállas urat egy másik, de fiatalabb úrral felém jönni, de az utca közepén. Amint elhaladtak mellettem, hallottam, hogy franciául beszéltek. Visszafordulok, látom, hogy azok abba a házba mentek, ahol a Wirthl Jóska hivatala van. Én kíváncsiságból utánuk loholtam, s mikor a kapuzínbe bementem, a Jóska ajtaját tárva-nyitva találtam, és bent a két idegen urat, kik közül az egyik – a fehér szakállú – magyarul beszélt Jóskával, és felváltva franciául a társával.

Én az ajtóban megálltam és hallgattam. Az öreg észrevette, hogy az ajtóban valaki hallgatódzik, felém néz és valamit mondott Jóskának. Nyilván kérdezte, nem-e egy idegen hallgatódzik. Jóska fen[n]hangon felelte neki:

– Ez az úr a sógorom, Voyta építész Páparól. – A fehér szakállas úr örvendve felém jön, kezét nyújtja, mondván:

– Hisz mi régi ismerősök vagyunk!

Akkor vettem észre, hogy hiszen ez Klapka tábornok úr! Nem csoda, 10 év óta nem láttuk egymást, az utcán sem ő, sem én nem ismertük volna fel egymást.

Az urak végeztek és mind a négyen együtt mentünk a város felé. Klapka azt mondta:

– Én azóta, hogy 1849 s[z]eptember végén a várat feladtam, nem voltam Komáromban. Kíváncsi volnék¹⁴² a vár belsejét látni.

– Ha tetszik, tábornok úr, arra mehetünk.

szolgált. Századát rohamra vezette, miközben orosz sortűz végzett vele. Édesanyja, özv. Esterházy Mórincé sz. Stockau Paula és felesége, gr. Andrássy Ilona gyászolta. Július 6-án a gannai családi kriptába helyezték örök nyugalomra. – Gr. Esterházy Pál. PL 42 (1915) 27. sz. (július 4. 1–2.

¹⁴¹ ceruzás széljegyzet: 1888

¹⁴² A kéziratban ezután: *látni*, töröltük.

Mikor a városba értünk, a francia elbúcsúzott, mondván, hogy hazamegy levelet írni. Mi pedig hárman folytattuk utunkat a várba. Keresgeltük együtt, de nem találtuk.

– Nézzük meg, tábornok úr, a postagalambok épületét, tán ott volt.

Megnéztük, de nem ismert rá. Innét vi[s]szamentünk a várba. Az úton találkoztunk egy igen öreg, oly parasztfurma emberrel, aki szembe jött velünk. Én kédeztem őt:

– Bácsi, maga idevaló?

– Igenis, idevaló vagyok!

– Emlékszik-e maga 1849. évre, mikor még Komárom tartotta magát?

– Hogyne emlékezném én!

– Hát Klapka tábornok úrra?

– Hogyne emlékezném, de emlékszem rá, többször láttam.

– Nos hát bácsi, ez az ősz úr a Klapka tábornok!

Nem tudom leírni azt az örömet és meghiúsultságot, am[el]lyel megkapta Klapka kezét és megcsókolta. Sírt örömeiben, mondván:

– Hogy az Isten meghagyta érni, hogy a tábornok urat ismét láthatom!¹⁴³

Aztán Klapka kérdezte tőle, hogy nem emlékszik-e rá, hogy ő itt léteiben hol lakott?

– Emlékszem – mondá. Az nem a várban bent volt, hanem kint a bástyafalak mellett ebben a kis földszintes házban lakott.

– Igaza van barátom, hát nézzük meg egy kicsit ezt a házat!

– Olyan forma – mondá.

– De úgy emlékszem, hogy ott valami 3–4 lépcsővel kellett felmenni, de nem ismerek rá.

Ezzel végeztük a szemlét és kimentünk a Duna-partra. Nézte a Duna tulsó partján a monostori Redoutot és a csillagsáncot me[s]sziról.

– No, úgy látom, hogy a németek is elismerték, hogy én jól kombináltam, mert ők az én földerődeimet solid¹⁴⁴ falazattal építették meg!

Ezután őt a szállodájába kísértük, és elbúcsúztunk tőle, mert dél volt, s minket is vártak az ebéddel.

Klapkát többé nem láttam. Itt meg kell mondani, hogy Klapkának mi érdeme volt a 48-diki forradalomban. Ő vette át Komárom várának parancsnokságát, védte a várat körömszakadtáig, többszöri kirohanásai[val] súlyos

¹⁴³ A kéziratban: *láthatja*, javítottuk.

¹⁴⁴ solid; solidus (latin) = szilárd, tartós

veszteséget okozott mindannyiszor az ellenségnek. És mikor a világosi fegyverlerakásról hallott, nem adta meg magát, azonban amikor meggyőződött arról, hogy a magyar ügy veszve volt, a fegyverletétel után 6 héttel, szeptember végén az ellenséggel előnyös feltételek mellett [megegyezett]. A többi közt [kikötötte], hogy honvédeknek semmi bántása nem lesz, és be sem sorozhatják az osztrák hadseregbe, és a tisztek is szabadon járhatnak, és kardjaikat magukkal vihetik.

Klapka ezután kiment Franciaországba, hogy a magyar ügynek ott használhasson. III. Napóleon nagyra becsülte Klapkát. Mikor 1859-ben az olasz háború kiütött, Klapka a többi magyar menekülttel, Teleky Sándor ezredessel, Türr István ezredessel, s a t[öbбивel] lementek Olaszországba, hogy ott segítsék elő a magyarországi felszabadítás ügyét Garibaldi csapatában.

1866-ban Klapkát Berlinben találjuk, ahol egy magyar légiót szervezett, hogy Ausztria veresége esetére Magyarországra betörhessen.

Az osztrákot 8–10 nap alatt tönkrevették, és futottak ész¹⁴⁵ nélkül, hátrahagyva mintegy 40.000 halottat és sebesültet. Ekkor Klapka a légiójával már Pozsony előtt, Lamacsnál állott, amikor Napóleon közbelépett és békét – az olmützi békét¹⁴⁶ – megkötötte a háborús felekkel.

Ennek a közbelépésnek az ára az volt, hogy Ausztriának – dacára annak, hogy a velencei tartományban Albert főherceg az olaszokat Custozánál megverte – a velencei birtokról le kellett mondani.¹⁴⁷

Ekképpen III. Napóleon az olaszoknak számkivetése alatt tett azon ígéretét, hogy ha valamikor a franciák élére kerül, felszabadítja, ezzel eleget tett.

A kormány a Dunának Pozsonytól budapesti[g tartó] részét szabályoztatni elhatározta, és e munka kivételére nemzetközi árlejtést¹⁴⁸ hirdetett. Az alsó résznek Wirthl Jóska volt a főmérnöke és ennek a résznek hivatalos helyisége Komáromban volt.

Egy párisi consorcium¹⁴⁹ is pályázni készült, ennek a consortiumnak képviselőjében jelent meg a fentebb¹⁵⁰ leírt időben Klapka tábornok ama franciá-

¹⁴⁵ A kéziratban: *eszük*, javítottuk.

¹⁴⁶ 1866. október 3-án írták alá az olasz–osztrák háborút lezáró bécsi békeszerződést, amelynek értelmében Ausztria lemondott Velencéről. BENDA 1983. III. 738.

¹⁴⁷ Ismét feleslegesen: *Ausztriának*, töröltük.

¹⁴⁸ értsd: árverést (a munkálatok elnyerésére)

¹⁴⁹ consortium (latin) = ideiglenes szövetkezés pénzügyi befektetésre

¹⁵⁰ A kéziratban: *fenntebb*, javítottuk.

val, és ezen ügyben kértek felvilágosítást. Később állíták fel Klapka György tábornok szobrát Komárom egyik főterén.¹⁵¹

A forradalmi tábornokok közül csak Perczel Mórt [láttam], mikor karácsonykor bevonult Pápára.¹⁵² Kmetty dandárnokot 1849. júniusban, amikor seregével Pápára vonult vissza és Klapka György tábornokot 1876 nyarán, az alkotmány visszaállítása utáni¹⁵³ időben.

Perczel Mórral¹⁵⁴ közelebbi érintkezésbe kerültem Sándor fia¹⁵⁵ révén, aki szalmavári bérlő volt és kivel mi jó baráti viszonyban voltunk. Amikor atyja, a tábornok nála volt pár hétig, engem többször meghívott ebédre. Érdekes, hogy az abs[z]olutizmus egész ideje alatt Perczel a Jersey¹⁵⁶ szigeten lakott, a gyermekei is ott jöttek a világra.

Hogy Klapkával mint kerültem ö[s]sze, azt már megírtam. Klapka jellemzésére még följegyzem a következőt. Tudnivaló, hogy Klapka Franciaországban lakott, de nem mint menekült, mert erre nem volt szüksége, hanem dacból, honnét nagy időközökben jött el Pestre, de itt nem volt maradása, időzése csak pár hónapra terjedt.

Kérdeztem tőle, hogy mi ennek az oka, s miért nem marad idehaza. Erre azt felelte:

¹⁵¹ A közadakozásból épült Klapka-szobrot – Róna József alkotását – 1896. november 15-én avatták fel a komáromi városháza előtti téren.

¹⁵² Perczel Mór hadteste 1848. december 26-án vonult be Pápára, ahonnan másnap, miután Győr feladásáról értesült, a gymóti úton Veszprémvarsány felé távozott. December 30-án Mórnál súlyos vereséget szenvedett báró Jellačić hadtestétől. HUDI 2001. 163–164., 225.

¹⁵³ A kéziratban: *utánni*, javítottuk.

¹⁵⁴ Bonyhádi Perczel Mór (Bonyhád, 1811. november 11. – Bonyhád, 1899. május 23.) földbirtokos, honvédtábornok, az 1848–49-es szabadságharc egyik katonai vezetője.

¹⁵⁵ Ifjú Perczel Sándor Perczel Mór fia. Az 1880-as években a Vanyola községhez tartozó Szalmavár pusztá bérlője volt. 1883-ban a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter kinevezte a pápai járás gazdasági tudósítójának. A Győr-vidéki Gazdasági Egyesületnek is tagja volt. 1891 kora nyarán Budapestre költözött. 1896-ban már devecseri járásbíró volt, hivatalából 1913-ban vonult nyugdíjba, ekkor hosszú és hűséges közszolgálatáért megkapta a Ferenc József-rend tisztikeresztjét. Az 1880-as évek elején támogatta a pápai állandó színház építését. Az 1888-ban újjáalakult Pápa-vidéki Gazdakör alapító és választmányi tagja. 1891 tagja volt annak a gazdaköri bizottságnak, amely Pápán keményítőgyárat akart létesíteni. 1891-ben Budapestről 50 forintot küldött a vanyolai római katolikus iskolának a szegény gyermekek tankönyvellátására. Tagja volt a Győr-vidéki Gazdasági Egyesületnek, a Veszprémmegyei Gazdasági Egyesületnek, a veszprémi Nemzeti Kaszinónak, a Pápa-vidéki Közművelődési Egyletnek. Édesapja 1885-ben a nyarat nála töltötte, de máskor is rendszeresen látogatta. – A győrvidéki gazdasági egyesület... = GyK 24 (1880) 83. sz. (október 14.) 2., Perczel Mór. = PL 12 (1885) 29. sz. (július 19.) 120., Nemes iskolabarát. = PL 18 (1891) 24. sz. (június 14.) 96.

¹⁵⁶ A kéziratban: *Jerzey*, javítottuk.

– Nekem van egy kis birtokom és szép házam otthon. Néha elfog a honvágy, és akkor eljövök Magyarországra. Mikor már heteket, hónapokat töltök itt, úgy kiábrándulok az itteni – nekem furcsa – viszonyokból, hogy sietek haza Franciaországba családomhoz.

Ezen [1889. év]¹⁵⁷ december közepén halt meg *Miska bácsi*.¹⁵⁸ Ki volt *Miska bácsi*? – Ez édesanyámnak legifjabb fivére volt, és mindig legény maradt, míg 67 éves korában meghalt. Ez a Velsz Mihály az én életemre semmi befolyással nem volt, azonban érdekesnek tartom őtet megismertetni, hogy az utódok lássák ennek az életét és okuljanak belőle.¹⁵⁹ Ez az ember három megye fiatalságának Miska bácsija [egy]¹⁶⁰ végtelen jókedélyű és kedves ember vol[t, min]denki¹⁶¹ szerette és egy „harmloss”¹⁶² kis ember[ke]¹⁶³ volt. Őt kereskedőnek nevelték. Midőn Pápán kitanult, Pesten báró Kochmeisternél¹⁶⁴ kapott helyet a drogériájában, akinél több évet töltött. Aztán önállóságra törekedett, de nem volt pénze. Dr. Kovács Pál sógora azt kérdezte tőle, hogy mit akar kezdeni. Azt mondta, fűszerkereskedő üzletet [nyitna], de nincs hozzá pénze. Azt kérdezte a sógora:

- Aztán mennyi pénz kellene hozzá?
- Hát úgy 10.000 forint kellene. – Felelé:
- Nohát, azt adok¹⁶⁵ kölcsön, kamat nélkül.

Pesten a Könyök utcában (El[1]bogen Gasse) berendezte a boltját, házvezetőnek Tini nénye, egy pártában maradt nővére lett neki kiszemelve.

¹⁵⁷ A kézirat baloldali széljegyzete: 1889

¹⁵⁸ Velsz Mihály a Pápai Casinó tagja, az egyesület választmányának elnöke volt 1878-ban. A pápai evangélikus egyház intézményeit is támogatta. – Az 1878. évi nov. 30-án... = PL 5 (1878) 49. sz. 201., A pápai evang. egyház előjárósága... = PL 16 (1889) 52. sz. (december 29.) 225.

¹⁵⁹ A kéziratban hibásan: *róla*, javítva.

¹⁶⁰ Az oldal felső jobb széle szakadt. Értelemszerű kiegészítés.

¹⁶¹ Az oldal felső jobb széle szakadt. Értelemszerű kiegészítés.

¹⁶² harmlos (német) = ártatlan

¹⁶³ Az oldal felső jobb széle szakadt. Értelemszerű kiegészítés.

¹⁶⁴ Báró Kochmeister Frigyes (Sopron, 1816. november 22. – Budapest, 1907. szeptember 11.) budapesti nagykereskedő. Tanulmányait a bécsi politechnikumban végezte, majd kereskedői pályára lépett. Kezdetben Török Frigyes drogista üzletében dolgozott. 1842-ben Pesten drogista- és terményüzletet nyitott, megszervezte a gyarmatáru-kereskedelmet. 1864-ben vezető szerepet játszott a Budapesti Áru- és Értéktőzsde megalakításában, majd később a tőzsde első elnökeként éveken át irányította az intézményt. Részt vett a Pesti Lloyd Társulat, és a Magyar Általános Hitelbank megalakításában és vezetésében. 1859-től több mint két évtizedig a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnöke volt. Főrendiházi tag. Vö. HALÁSZ 1886. 83–84., KENYERES 1981. I. 944.

¹⁶⁵ A kéziratban: *adom*, javítottuk.

Ez a Miska bácsi elemében volt. Az öltözködésre sokat adott.¹⁶⁶ Akkor divatbábnak tartották — [s az] volt is, a szabók versenyeztek, hogy ki csinál neki frakkot farsangra, mert ez nekik nagy reclam¹⁶⁷ volt. Landläufert¹⁶⁸ tartott, persze lovat is, kocsit is, aztán a Városerdőben kocsikázott. Röviden, ő röviden befejezte fűszeres pályáját, [mert] megbukott és eltűnt Pestről.

Győrbe nem mert menni, Mosonyba ment, ott egyik gabnakereskedőnél¹⁶⁹ kapott könyvelői állást. A Kovács bácsi mindig kérdezte, hogy hát mikor jön a Miska Győrbe? Mikor megmondták neki az okát — hogy nagyon feszélyezi a dolog, azért nem mer jönni —, [azt felelte:]

— No, ugyan érdemes is ezért elmaradni! Ha elveszett, elveszett, hát punktum!¹⁷⁰

Erre megjött a Miska bácsi Győrbe. A sógora elő sem hozta a dolgot, mintha semmi sem történt volna. A Miska [b]ácsi¹⁷¹ onnét átrándult Pápára, szülőföldjére. A [pápai]¹⁷² ismerős köreink igen rokonszenvesen fogadták. A fiatal emberek is igen megszerették. Pápán akkor jó, kedélyes, mulató világ volt. Ez megtetszett a Miska bácsinak és elhatározta, hogy itt marad, de nekem megtiltotta, hogy ötlet mindenkinek, mint Miska bácsit mutassam be, mert ez ötlet öregíti.

Szerette a fiatal emberek társaságát és nagyon népszerűvé lett. Tisztújítás-kor megválasztották alpénztárnoknak a magis[z]tratusban, hol később pénztárnok lett. Mint garcon¹⁷³ egy serházban kosztozott, ahol a vendéglősnek két szép leánya volt, kik miatt, [s] a Miska bácsi miatt mind oda jártak. Ez ott a Miska bácsi tekintélyét növelte, jól tartották, s a t. Szóval, egy igen kedves, de nem volt komoly ember, de azért könnyelmű sem volt, mint az [a] halála után kiviláglik.

Amint meghalt, rögtön megírtam Győrbe, ahonnét Gizel[I]a és Jolán unokanővéreim átjöttek a temetésre, s nálunk szálltak. Másnap felmentem velük Osváld Dániel¹⁷⁴ polgármesterhez, atyám utódjához, hogy a temetés

¹⁶⁶ A kéziratban hibásan: *tartott*, javítottuk.

¹⁶⁷ reclam, franciául eredetileg: réclame = reklám, hirdetés

¹⁶⁸ Landläufer, Landstreicher (német) = csavargó; talán inast akart írni, de eltévesztette.

¹⁶⁹ értsd: gabonakereskedőnél

¹⁷⁰ punktum, punctum (latin) = pont

¹⁷¹ A lap felső bal sarka kiszakadt. Értelemszerű kiegészítés.

¹⁷² A lap felső bal sarka kiszakadt. Értelemszerű kiegészítés.

¹⁷³ garcon (francia) = legényember

¹⁷⁴ Felsőőri Osváld Dániel (Pápa, 1817 – Pápa, 1907. május 30.) ügyvéd, városi tisztségviselő, polgármester. 1817 decemberében Pápán született Osváld Dániel ügyvéd és Szantner Terézia

végezt tanácskozzanak. A polgármester nagyon szívesen fogadta őket és úgymond:

– A temetésről ne tessék gondoskodni, mert a szegény Miska bácsi oly példányképe volt a tisztviselőknél, aki sohasem kért szabadságot, soha egy perccel sem jött később a hivatalba, és szegény ember létére a hivatalában a legnagyobb rend és pontosság volt. Az ilyen tisztviselőt a város fogja eltemettetni a saját költségén és követ is állít neki.

A polgármesternek megköszöntük a [segítség]ét¹⁷⁵. Elkísértük szegény Miska bácsit a te[metőbe].¹⁷⁶ Unokahúgaim másnap hazamentek.

Egy hét múlva a temetés után kapok egy hivatalos iratot a várostól, tehát a polgármestertől, hogy Velsz Mihálynak a Pápai Takarékpénztárban k[ö-rül]belül 400 forint betétje volt, amiből a temetési költségét és a kő árát lefoglalták, marad Velsz Mihály után ennyi és ennyi hagyaték. Tehát addig, míg teljesen szegénynek tartották, addig a város érdemei elismerésül saját költségén temet[t]ette el, amikor azt találták, hogy van pár száz forintja, azonnal megfélelkeztek az adott szavukról,¹⁷⁷ és kifoglalták a költséget. Micsoda végtelen komisz eljárás ez! Illik ez egy magistratushoz? Mit szólnak a győri rokonok az ily komisz dologhoz? És a polgármester nem szégyenli magát? – Ezt kívántam megörökíteni életrajzomban, hogy az utódok ebből okuljanak, és az embereket ismerjék meg.

házaságából. A pápai református kollégiumban tanult, majd ügyvédi oklevelet szerzett. Kezdetben a marcaltói uradalom ügyésze volt. A Bach-rendszer bukása után pápai járási főszolgabíró, majd a városnál helyezkedett el. 1877-ben Pápa városi árvaszéki előadó, majd városi tanácsos, 1882-ben már helyettes alpolgármester. Woita Adolf lemondását követően, 1886. július 8-tól Kiss László megválasztásáig, október 2-ig ideiglenesen megbízott polgármester. Kiss váratlan halálát követően 1887–1897 között választott polgármester. Polgármestersége idején alakult ki a modern városi infrastruktúra, telepedett meg a városban a gyárpar. A földművelésiskola, a dohánygyár, az állami tanítóképző intézet létesítése, a vízvezeték-hálózat kiépítése, az utcák és utak rendezése, a polgári leányiskola államivá tétele fűződik nevéhez. Később nősült, özvegy Stampflné vette el, akit korán elvesztett. Házaságából egyetlen lány született, aki szintén korán elhunyt. Már 1876-ban Veszprém vármegye törvényhatósági bizottságának tagja. A Pápai Veres Kereszt Fiókegylet tagja; a Pápai Casinónak 1889-től aligazgatója, majd 1898-ig, lemondásáig főigazgatója (elnöke). A pápai Jókai Kör igazgató választmányának tagja. Portéját Herz Dávid pápai festőművész festette, mellyel 1900 végén sikerrel szerepelt a Nemzeti Szalon téli kiállításán. Végrendeletében általános örökösévé Pápa városát tette. A pápai alsóvárosi temetőben nyugszik. – Oswald Dániel. = PH 4 (1907) 22. sz. június 1. (1–2., Antal Géza: Egy régi nemesi udvarház utolsó gazdája. PH 4 (1907) 23. sz. (június 8.) 1–3., Művészeti sikerek. = PL 27 (1900) 48. sz. (december 2.) 4.

¹⁷⁵ A lap felső jobb sarka kiszakadt. Értelemeszerű kiegészítés.

¹⁷⁶ A lap felső jobb sarka kiszakadt. Értelemeszerű kiegészítés.

¹⁷⁷ A kéziratban: *szavuktól*, javítottuk.

Az 1891-dik év szomorúan kezdődött. Január 7-én szegény jó nevelő-anyám halt meg. Jóságáért, szeretetéért, míg élek, köszönettel és hálával gondolok rá.

Ez az év, bár az építkezések után voltak jövedelmeim, de a szári¹⁷⁸ vállalat nekem sok gondot okozott, mivel a budapesti eladásra csak zsidók vállalkoztak, akik rendszeresen csaltak anélkül, hogy tehettem volna ellenük valamit. A pénzből ö[s]szegek hiányoztak, megvontam tőlük a megbízást, s a tőzsdebírósnál a pert megnyertem, de pénzt nem tudtam tőlük kiszorítani. Nagy baj volt, hogy a szári állomásnak nem volt mérlege, ezért a waggonokat a kelenföldi állomáson kellett megmérteni. Azért megkértem Baross minis[z]tert,¹⁷⁹ hogy rendeljen Szárra mérleget, mert enélkül nem tudom a vállalatot fenntartani. Baross így szólt:

— Nekünk éppen van egy felesleges mérlegünk a kisterennei¹⁸⁰ állomáson, azt átvitetem Szárra.

Hiában vártam a mérleget. Nagyvártatva mérleg helyett jött egy nagy veszedelem a szári vállalatra, t. i. Baross a személy zónatariffa sikere által buzdítva bevezette a zónatariffát a teherárakra is. Ezzel halálos csapást mért Szárra, mert Élesd és Szár közül az új tariffa miatt nem volt nagy árkülönbség és Szárnak meg kellett bukni!

Az ajkai mézsvállalat az 1873-iki nagy krach¹⁸¹ miatt,¹⁸² a szári meg a kormány ezen intézkedése miatt bukott meg. Ott is, itt is, hogy a szerződéseimtől megszabaduljak, ott kellett hagynom költséges befektetéseimet.

A pápai viszonyok teljesen megváltoztak. Régi ismerőseink részben elhaláltak, vagy elköltöztek Budapestre, azért életrajzom folytatásában tömörebben fogom az eseményeket előadni.

1892. év elején Kacs Kovics Benő honvéd huszárhadnagy eljegyezte Ilonka leányomat.¹⁸³

¹⁷⁸ A kéziratban itt és lejjebb: *száári*, javítottuk.

¹⁷⁹ Bellusi Baross Gábor (Pruzsina, 1848. július 6.– Budapest, 1892. május 9.) miniszter, politikus, korának kiemelkedő gazdaság- és közlekedéspolitikusa. 1875-től szabadelvű országgyűlési képviselő, 1883-tól közlekedési államtitkár, 1886–1889 között közmunka- és közlekedésügyi miniszter, majd ezt követően halálig kereskedelemügyi miniszter.

¹⁸⁰ Kisterenne 1890-ben Nógrád vármegyei község a füleki járásban 2698 lakossal, vasútállomással, posta- és táviróhivatallal. JEKELFALUSSY 1892. 360., 1266.

¹⁸¹ A kéziratban tévesen: *1883-iki*, javítottuk.

¹⁸² Ezután feleslegesen: *bukott meg*, töröltük.

¹⁸³ Az eljegyzésről a helyi sajtó nem adott hírt.

Ezen 1893. év vége felé Budapesten levén, Ráth Károly meghívott engem ebédre. Ebéd alatt azt kérdezte tőlem Ráth, nem tudnék-e valami jó vállalatot? Neki van 40.000 forint disponilis¹⁸⁴ pénze, ezt szeretné valami jó vállalatba beruházni. Én erre nem tudtam felelni.

Komáromban Kirznél¹⁸⁵ dolgom volt az épületfa üzletben. Ott szóba került, hogy Lasánszky¹⁸⁶ komáromi polgár [a] szőnyi téglagyárát árulja. Eszembe jutott Ráth, s felkerestem az illetőt. Mondtam neki, hogy van egy ismerősöm, aki valami jó vállalatot keres. Kimentem vele Szőnyre, s megnéztem a telepet. Persze, télen üres volt, de nekem tetszett az egész berendezkedés, és minden; a körkemence is jó állapotban volt. Ő úgy mondta, hogy mintegy 6 évvel ezelőtt építette, de most más üzletben kellett a pénzét elhelyezni, azért akarja ezt a telepet eladni.

Ezt közöltem Ráth[t]al írásban. Neki tetszett a dolog. Annál inkább is, mivel akkor indult a legőrültebb építkezés Pesten. Akkor épült Csicágó [Chicago], a körutak, s a t[öb]bi.¹⁸⁷ Ő hajlandó [volt] belemenni a vételbe, ha én bizonyos évekre bérebe veszem évi 5000 forint bérrel. Attól tettem függővé a dolgot, ha Lasánszky viszi tovább a tégláégetést, mert én me[s]sze lakom, s a t[öb]bi. Lasánszky, kit Komáromban általánosan igen tisztességes embernek ismertek,¹⁸⁸ nekem az ajánlatok folytán nagy bizalmam volt hozzá és nem is csalódtam benne, s így belementem az üzletbe. Ráth[t]al megcsináltam a szerződést, ő megvette a szőnyi téglagyárát.

Lasánszky úgy mondta, hogy neki a téglá ezere Budapestre a Dunán szállítva 14–16 forintba került. Az egyre szaporodó építések miatt a téglá iránt a kereslet egyre fokozódott, a tégláért már fizettek 26–30 forintot is. Tehát ez nagy reményekre jogosított.

1893 tavaszán, mihelyt az idő engedte, hozzáláttunk a vál[y]ogkészítéshez, azonban a reá következett fagyok az egész vál[y]ogot elpusztították. A fagy elmúltával beállott jobb időt [kihasználva] fokozottabb erővel vál[y]ogkészí-

¹⁸⁴ disponilis, helyesen: disponibilis (latin) = rendelkezésre álló, felhasználható

¹⁸⁵ Kirz Lipót komáromi épületfa-kereskedő, Voyta régi ismerőse. Életrajza feltáratlan.

¹⁸⁶ Lasánszky komáromi polgár, szőnyi téglagyáros életrajza feltáratlan.

¹⁸⁷ A képviselőház 1870. december 26-án fogadta el a Sugárút építési tervét. Az 1870:LX. törvénycikk alapján 1871–1876 között épült ki a Sugárút (Radialstrasse), amelyet 1885-től Andrássy út néven emlegettek. 1876. augusztus 20-án adták át hivatalosan a forgalomnak. Ezt követte a Nagykörút, amely a belváros legfontosabb útvonala és a főváros második legnagyobb beruházása volt. A Nagykörúton a Nyugati tér és a Király utca között 1887-ben indult az első villamosjárat. Vö. BENDA 1983. III. 750–762., 779.

¹⁸⁸ A kéziratban: *ismerték*, javítottuk.

téshez láttunk. Újra csalódtunk. Mintha az ég is úgy akarná, erős fagyok áldozata lett minden szorgalmunk. Ezzel kifogytunk az időből, nem tudtunk időre szállítani. Ráth ezt az alkalmat felhasználva a szerződést nekem visszaadta, és ő Lasánszkyt bízta meg a gyár további vezetésével. Ezt az egész dolgot panaszképpen elmondtam Neuman Frigyesnek,¹⁸⁹ aki azzal vigasztalt:

– Örüljön, hogy kint van a dologból, mert az ős óta a nagybankok annyi téglagyárat létesítettek, hogy az eddigi évi 80 millió téгла helyett ma már 300–350 millió téglát tudnak előállítani, ami az árak nagy esését okozta.

Ekkor teljesen megnyugodtam.

PESTRE KÖLTÖZÉS, CSALÁDI EMLÉKEK

Az 1894-dik év volt életemben a sorsdöntő. Március közepén kaptam egy sürgönyt Komáromból, hogy Kirz Lipót meghalt. Utána jött egy levél, értesítve bennünket, hogy hová telepítették váltóinkat, azzal, hogy azonnal rendezzük ezeket!

Mintha a villám csapott volna be a hírre, úgy megrendültem. Nem lévén¹⁹⁰ üzletember, nagyon untam már ezen ro[s]sz üzletet. Szerettem volna tőle már korábban, pár év előtt szabadulni. Kínáltam Kirznek üzletünket, hogy vegye bérbe, és állítson itt fiókot, de őneki Komáromtól messze volt és nehéz az ellenőrzés, nem vállalta. Másnak is ajánltam, de a nagy zsidó verseny miatt senki sem mert rá vállalkozni. Így maradt a nyakunkon.

Szerencsémre Zádor Lajos debreceni nagykereskedő, gyáros és az I. Takarékpénztár igazgatója, kedves unokaöcsém, felkérésemre azonnal vállalta a

¹⁸⁹ Gárdonyi Neuman Frigyes budapesti nagykereskedő és földbirtokos, udvari tanácsos. Pápán született, itt nőtt fel és kezdte el pályáját. Később a fővárosba költözött, ott élt haláláig, de szülővárosával tartotta a kapcsolatot. Felekezeti hovatartozástól függetlenül adományokkal támogatta a pápai szegényeket, külön is az izraelitákat, így a Pápai „Wahrmann Mór” Betegsegélyező Egyletet. 1888-ban felügyelő- és vizsgálóbizottsági tagja volt a Magyar Gazdák Jégbiztosítási Szövetségének. 1863. március 24-én vette feleségül unokatestvérét, Neumann Luizát. Felesége 1897-ben 100 forint adománnyal belépett a Pápai Izraelita Nőegylet alapító tagjai közé. 1913-ban már özvegyként adott 100 koronát az izraelita ápodának. Neumann 1888. február 15-én kapott magyar nemességet és jogot a Gárdonyi előnév használatára. – Felhívás a magyar gazdaközönséghez! = PL 15 (1888) 20. sz. (május 13.) 81., Nemes Neumann Frigyes úr. = PL 15 (1888) 13. sz. (május 25.) 48–49., Köszönet. = PL 24 (1897) 24. sz. (június 13.) 5., Szép adomány. = PL 40 (1913) 5. sz. (február 2.) 5. – Nemességéről: UJVÁRI 1929. 645.

¹⁹⁰ helyesen: *Lévén*

rendezést. El is intézte, és ezzel – noha nagy áldozatba került – megszabadított bennünket ezen nyűgtől.

Szabaddá lettem. Elhatároztuk, hogy itt hagyjuk Pápát és még a nyáron, aug[usztus] végével elköltöztünk Budapestre. A pápai ház udvarát és a mama lakását a mellékudvar[ral] és [a] bejáróval [együtt] Bodanszky zsidónak¹⁹¹ adtuk bérbe, szinte fakereskedésre, évi 800 forintért. Az udvartól elválasztott lakásunkat gróf Csáky Károly¹⁹² honv[éd] huszár hadnagy vette bérbe évi 800 forintért. Ezzel megváltunk Pápától.

Budapesten [a] VIII. [kerületben], a Luiza utca sarkán, [a] Baross utca 124. sz. alatt az I. emeleti saroklakást 600 forintért kibéreltük. Elemért, miután katonának szántuk, Pesten a belvárosi reáliskola 3. évi osztál[y]ba beirattuk.

Időnkét felköltözött pápai ismerősök, és [itt a kézirat a 233–240. oldala hiányzik, a 241. oldalon a Velsz család leszármazásával folytatódik:]

[...]beauerné Velsz Vilmának 3 gyermeke volt: Tivadar, Zsófia és Augus[z]ta.

A második leányt, Amáliát atyám vette el, a harmadik leányt, Emíliát dr. Kovács Pál honophicus¹⁹³ orvos és író vette el. A negyedik leányt, Karolinát Stettner Zádor Lajos soproni ügyvéd vette el.¹⁹⁴ Ezeknek hat gyermekük volt, köztük Zádor Lajos.

¹⁹¹ Feltehetően az izraelita Bodanszky Károlyról van szó, aki 1897. január végén, 70 évesen hunyt el Pápán. Az 1900-as évek elején Bodanszky Dávidnak és Bodanszky Rudolfnak volt fakereskedése a városban. – Városunkban meghaltak. = PL 24 (1897) január 24. 6., M. kir. állami anyakönyvi kivonat. = PH 20 (1904) 37. sz. (szeptember 10.) 6.

¹⁹² Gróf Csáky Károly (Szepesminszent, 1873. április 10. – Budapest, 1945. április 30.) vezérkari katonatiszt, honvédelmi miniszter. 1894. szeptember végén a magyar királyi 7. honvéd huszárezred zalaegerszegi osztályáról vezényelték át a fiatal huszárhadnagyot Pápára, október 7-én már Karola nevű pej kancájával részt is vett a pápai lóversenyen. 1896-ban léptették elő főhadnaggyá, az év őszén főtiszti tanfolyamot végzett Budapesten. 1901-ben századosná neveztek ki. 1904 novemberétől vezérkari századosként a budapesti 1. honvédkerület parancsnokságához helyezték át. 1914–1917 között honvédelmi minisztériumi ügyosztályvezető, huszárezredes az orosz harctéren, 1923–1929 között honvédelmi miniszter. 1924-től altábornagy, 1927-től lovassági tábormok, 1941-től vezérezredes. 1895-ben bertafalui Földvály Valériát, özvegy Földvály Miklósné ötvenévi nagybirtokos lányát vette feleségül. 1905-ben Ormódy Lilit, Ormódy Lajos ógyallai nagybirtokos lányát jegyezte el, majd vette feleségül. BÖLÖNY 1987. 280., A huszárezred köréből. = PL 21 (1894) 39. sz. (szeptember 30.) 163., Főuri esküvő. = PL 22 (1895) 38. sz. (szeptember 15.) 5., Huszárezredünk köréből. = PK 14 (1904) 46. sz. (november 13.) 4., Eljegyzés. PK 12 (1905) 38. sz. (szeptember 21.) 5.

¹⁹³ honophicus, helyesebben: homeopata = hasonszenvi gyógymóddal gyógyító orvos

¹⁹⁴ Stettner Lajos hites ügyvéd, „ifjú legény”, Stettner Lajos és Osvald Mária fia 1836. október 20-án vette feleségül Velsz Karolinát, néhai Velsz János és Schöpf Judit lányát. VeML IV. 482. Pápai felekezeti anyakönyvi másodpéldányok, 1836.

Az ötödik leányt, Augus[z]tát Artner Tivadar pesti ügyvéd, Ihász Imre sógora vette el.

A hatodik leány pártában maradt. Ernes[z]tin szülei halála után Győrbe, Kovácsékhoz ment.

8. kép

*A budapesti József körút az 1890-es években
(Klősz György fotója, Budapest Főváros Levéltára)*

Édesanyám gondos nevelésben részesült. Ő is, mint a többi leányok, a győri leánynevelő intézetben¹⁹⁵ nyertek kiképzést. Gyönyörű írása [volt], rajzai és festményei kiválóak voltak. Saját arczképét írónnal megrajzolta, ami ma is megvan. Atyám azt mondta, hogy egészen hű képmása volt.

Mint életrajzom elején említettem, hogy apám, édesanyám halála után, két évi özvegysége után Szombathelyről egyik Holczheim-leányt vette nőül. Valószínű, hogy neki Woita Donát bácsija ajánlotta.

Ez is egy régi család, híres volt szép leányairól, s mind jól mentek férjhez. Az elsőt Csik János, a[ki] gróf Zichy Bódog jószágkormányzója volt, vette el.

¹⁹⁵ A győri leánynevelő intézet évtizedek óta működött. Bresztyenszky Béla (1786–1851) bencés szerzetes, győri gimnáziumi és akadémiai tanár 1837-ben az intézet számára fordította le Kutzebue: *Az óra és a mandolatorta* c. vígjátékát. Vö. SZINNYEI 1891. I. 1337–1339.

A másodikat, Erzsébetet, atyám vette el. A harmadikat Bajomi,¹⁹⁶ Zala megye főmérnöke, a negyediket Németh Ferenc, [aki] gróf Széchenyi Somogy megyei birtokán főtitkár volt.

Az ötödik, Janka lány férjének nevét¹⁹⁷ elfeledtem, de azt tudom, hogy ezen házasság révén jöttünk Radakovich, Vas Gerebennel atyafiságba.¹⁹⁸

A hatodik, a legfiatalabbik volt a legszebb, azonban fiatal korában erős meghülés folytán erős reumába esett, s az akkori orvosok egyike meleg, a másik hideg kúrát javasolt és ezzel tönkretették. Betegsége dacára megtartotta a jókedvét.

Hollán Ernőnek¹⁹⁹ atyja szombathelyi orvos volt. Ernő nagy szerelembe esett, el akarta venni, de ő lemondott egészen a férjhez menésről. Oly kedélyes volt, hogy a Szombathelyen volt dzsidás ezred egyik kapitánya, gróf Boyneburg ott majdnem mindennapos volt, a[n]nyira szerette, és ha a szép Carolina akarta volna, még így is elvette volna. Csupa kedély volt szegény – végre is betegségének esett áldozatul.

Testvérük, Károly, egyike a legszebb férfiakkal, és kedvességével mindenkit lebilincsel. A zenét különösen szerette. A vármegyeiek általános kedvence volt. Ő egy szüreti mulatságon beleszeretett egy gentry kisasszonyba, Kéthelyi Fániba. Fleckweg²⁰⁰ elvette. Őt gyermekük született, s aztán az a[s]szony nemsokára meghalt.

Ezek voltak a rokonságaink.

Most áttérek atyám jellemzésére. Általánosan tisztelt híre volt. Egyenessége a tántoríthatlan²⁰¹ becsületesség, műveltsége kifogástalan volt. Önálló, önér-

¹⁹⁶ Bajomi István 1814–1837 között volt Zala vármegye másodmérnöke. Vö. MOLNÁR 2000. 378.

¹⁹⁷ Velsz Janka a pápai sajtóban nem fordul elő.

¹⁹⁸ Radakovics József, írói nevén Vas Gereben (Fürged, 1823. március 7. – Bécs, 1868. január 26.) író, szerkesztő, a veszprémi piarista gimnáziumban tanult, gyakran megfordult Balatonfüreden. Novelláiban, regényeiben a dunántúli valóságot örökítette meg. VARGA 1998. 536.

¹⁹⁹ Hollán Ernő, kislódi (Szombathely, 1824. január 13. – Budapest, 1900. május 28.) hadmérnök, politikus, az MTA tagja, a magyar Mérnök- és Építész-Egylet alapítója és első elnöke (1866). A szombathelyi gimnáziumi évek után 1839-ben a bécsi hadmérnöki akadémián folytatta tanulmányait. 1844-től a császári hadsereg hadmérnöke, 1848/49-ben a 9. honvédszászlóalj századosa, majd Péterváradon őrnagy és hadmérnöki főnök. 1861-től a Déli vasút magyarországi inspektora, 1865-től parlamenti képviselő, 1867–1870 között a közlekedésügyi minisztérium államtitkára, 1875-től tábornok, 1881-től altábornagy és a főrendiház tagja. 1854-ben vette feleségül békási Békássy Antóniát. Békáson (Veszprém vm.), a Hollán-kápolnában nyugszik. VARGA 1998. 219.

²⁰⁰ Helyesen: *vom Fleck weg* elvette; értsd: rögtön elvette; *vom Fleck weg heiraten* = rögtön megházasodni (régies német alakból)

²⁰¹ helyesen: tántoríthatatlan

zetes volt bárkivel szemben is. Sok és szép munkája volt, úgy hogy 5–6 év múlva a Fő téren²⁰² egy szép emeletes házat épített magának. Később, mivel nagy természetkedvelő volt, Pápán és [a] Somlón is szép szőlője volt. Földeket is szerzett.

Otthonában csak egy akarat volt – az övé. Nagyon munkás, és takarékos ember volt. Korán kelt és korán feküdt le. A gyermekek nagyon respektáltak,²⁰³ parancsa ellen nem volt fellebbezés. A gyermekeit szerette, de ezt nem mutatta soha. A nevelőanyámtól született négy gyermek[ből] (leányok voltak) csak az utolsó, Elis maradt meg. Sohasem volt vendéglátás, annyira takarékos volt.

1860. évben az ő kezdeményezésére alakult meg a Pápai Takarékpénztár, melynek örökös elnöke lett.²⁰⁴ Fizetést semmi áron sem fogadott el, mert ezt a tisztet egyszerűzetből vállalta. Hogy mennyire prosperált az intézet, elég azt megemlíteni, hogy az alapításkor kibocsátott 100 forintos részvényt 10–15 [év] múlva már 750–800 forintért nagyon keresték.

Az országgyűlés feloszlása után a megyei és városi választott tisztviselők lemondtak. A bécsi udvar ezen állásokat mindenféle ö[s]szeszedett elemekkel töltötte ki vagy be. Így Pápán is csak ily embereket neveztek ki. Ezek nem lévén felelősek senkinek, kótyavetyélték a város pénzét, és a befolyt adókat. A városi lakosság látva ezt a gazdálkodást, ö[s]szebeszéltek, hogy ezt tovább nem tűrik. De hát kit választanak polgármesternek?

– A Woitát kell megválasztani, ez majd csinál rendet!

A gyűlésből kiküldtek valami öt embert, hogy menjenek érte és hozzák ide a gyűlésbe. Ez azonban nem sikerült, mert atyám akkor éppen Somlón²⁰⁵ volt borait fejteni.

A gyűlés úgy határozott, hogy kocsin kime[n]nek vagy tizen érte és [a] Somlóról behozzák haza. Így is történt.

Atyám nem tudta elképzelni, hogy mit keresnek ezek a pápai polgárok [a] Somlón. Amikor aztán egyik ünnepélyesen felszólalt, s megmondta jövetelük okát, atyám nagy meglepetésében azt mondta, hogy mért éppen őhöz jöttek, mikor Pápán van elég ember, a[ki] jobban ért eh[h]ez, mint ő?

²⁰² Ezután feleslegesen: *magának*, töröltük.

²⁰³ respektálták (latin) = tisztelték

²⁰⁴ A Pápai Takarékpénztár 1863-ban 300 darab 100 forintos értékű részvénnel, 30 ezer osztrák értékű forint alaptőkével alakult, alaptőkéjét 1897-ben 300.000 koronára emelték. KORITSCHONER 1905. 339

²⁰⁵ A kéziratban ezúttal: *Somlyón*, javítottuk.

Nem használt semmit. Nekik csak őhöz van bizalmuk és Pápát csak ő mentheti meg, s a t[öbbsz].

Atyám ellenkezése nem használt se[m]mit. Kocsira ültették és nagy lelkesedés közt a gyűlésen megválasztották őt polgármesternek. Csinált is tisztogatást és rendet, s a várost e gyűléssz népségtől megtisztította.

Viselte ezt a tiszte 79 éves koráig, amikor azt mondta, hogy tudná még ezt a hivatalat tovább is vezetni, de nem akar fiatalabb erőknél útjában állni, azért mond le. A közgyűlés beletörődött ugyan a lemondásába, de a város körüli hasznos és kiváló érdemeiért örök hálával emlékeznek vissza rá.²⁰⁶ Ezzel egyúttal a takarékpénztári elnökségről is lemondott.

[A kézirat itt megszakad, további lapjai elvesztek.]

²⁰⁶ Woita József polgármester 1886. július elején adta be lemondását, melyet a július 8-ára összehívott közgyűlésen tárgyaltak. Miután az ismételt felkérést is elutasította, a közgyűlés elfogadta lemondását és a legközelebbi választásig Oswald Dániel alpolgármestert bízta meg helyettesítésével. Woita polgármesteri jelentését, mely a város elmúlt 50 évi fejlődését is bemutatta, elfogadták és 300 példányban kinyomtatták. A leköszönt polgármester érdemeit jegyzőkönyvileg megörökítették, arcképét megfestették és a tanácssteremben helyezték el. – Városi közgyűlés. = PL 13 (1886) 28. sz. (július 11.) 112.

9. kép

A Voyta család Budapesten 1916 táján

Balról jobbra: Voyta Adolfné sz. Hets Lujza, Voyta Adolf, Voyta Elemérné sz. Rimanóczy Erzsébet, Kacs Kovics Benőné sz. Voyta Ilona, Kacs Kovics Benő.

Hátul jobb oldalon karonülő gyermek: Voyta Ilona (sz. 1913), Voyta Elemér lánya.

(VeML PL XIII. 38.)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK²⁰⁷

- DREL III. 62. A Pápai Református Egyházközség iratai (1510–1950)
- EOL Gyurácz Ferenc püspök irathagyatéka (1872–1925)
- MOL P 1081. A Magyarországi Jánosrendű Szabadkőműves Nagypáholy iratai. 6. cs. 4. t. XVIII.
A győri Kisfaludy Károly Szabadkőműves Páholy iratai (1873–1878)
- MOL P 1081. A Magyarországi Jánosrendű Szabadkőműves Nagypáholy iratai. 6. cs. 4. t. XX. A
győri Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholy iratai (1873–1878)
- MOL P 1081. A Magyarországi Jánosrendű Szabadkőműves Nagypáholy iratai. 7. cs. 4. t. XXV.
A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy iratai (1873–1878)
- MOL P 1083. A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy iratai. 126. cs. 38. t. LVIII. A veszprémi
Virradás Szabadkőműves Páholy iratai (1902–1907)
- MOL P 1083. A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy iratai. 86. cs. 38. t. XX. A pápai Kölcsey
Ferenc Szabadkőműves Páholy iratai (1891–1892)
- MOL P 1113. A veszprémi Virradás a Bakony alján Szabadkőműves Páholy iratai (1898–1907)
- MOL P 1134. Vegyes iratok gyűjteménye. 17. cs. 7. t. 13. A győri Jaurinum Szabadkőműves
Páholy iratai (1896–1900)
- VaML IV. 445. Felekezeti anyakönyvek másodpéldányai (1828–1895).
- VaML Mikrofilmtár: A Körmendi Római Katolikus Plébánia anyakönyvei (1712–1895)
- VeML IV. 1. h. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Összeírások (1715–1849)
- VeML IV. 482. Veszprém vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye (1828–1895)
- VeML PL V. 2. a. Pápa város tanácsának jegyzőkönyvei (1761–1847)
- VeML PL V. 71. a. Pápa város képviselőtestületének jegyzőkönyvei (1872–1950)
- VeML PL XIII. 38. A Woita (Voyta, Wojta, Woytha) család iratai (1833–1944)
- VeML XV. 15. Mikrofilmgyűjtemény. Felekezeti anyakönyvek (1638–1895)

²⁰⁷ Az eddigi és jelen közleményekben felhasznált források, rövidítések és szakirodalom összesítő jegyzéke.

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület levéltára, Pápa
EOL	= Evangélikus Országos Levéltár, Budapest
EV	= Esztergom és Vidéke
GyK	= Győri Közlöny
HK	= Hadtörténeti Közlemények
KSz	= Közgazdasági Szemle
MOL	= Magyar Országos Levéltár, Budapest
p. o.	= példának okáért
PEIL	= Protestáns Egyházi és Iskolai Lap
PFU	= Pápai Független Ujság
PK	= Pápai Közlöny
PL	= Pápai Lapok
PU	= Pápai Újság
PV	= Pápa és Vidéke
s a t.	= satöbbi
SSz	= Soproni Szemle
SzSz	= Székesfehérvári Szemle
SzSzBSz	= Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle
t. i.	= tudniillik
VaML	= Vas Megyei Levéltár, Szombathely
VeML	= Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém
VeML PL	= Veszprém Megyei Levéltár Pápai Levéltára, Pápa
VHHK	= Vas Megyei Honismereti és Helytörténeti Közlemények
VL	= Vas megyei Lapok
VMMK	= A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
VU	= Vasárnapi Ujság

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANDICS 1965 = ANDICS Erzsébet (szerk.): A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. III. Bp., 1965.
- ANTAL 1998 = ANTAL Tamás: Egy huszadik századi magyar polgár Sesztina-Nagybákay Jenő. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXV. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, 1998. 287–317.
- BAÁN 2011 = BAÁN Beáta (főszerk.): Balatonfüredi életrajzi lexikon. Balatonfüred, 2011. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 61.)
- BAKONYVÁRI 1896 = BAKONYVÁRI Ildefonz: A pápai kath. gymnasium története a pálosok idejében. Pápa, 1896.

- BAKONYVÁRI 1898 = BAKONYVÁRI Ildefonz: A pápai kath. gymnasium története a pannonhalmi benczések idejében pálosok idejében (1806–1896). Pápa, 1898.
- BAKSA 2008 = Dr. Kovács Pál emlékezete. Szerk.: Baksa Péter. Győr, 2008.
- BALASSA–KRALOVÁNSZKY 1983 = BALASSA László–KRALOVÁNSZKY Alán: Veszprém. Bp., 1983. (Panoráma – magyar városok)
- BALI 2000 = BALI József: Megkoldult a kápolnaharang. Pápa, 2000.
- BÁN 1980 = Magyar történelmi fogalomgyűjtemény I–II. Szerk.: Bán Péter. Eger, 1980.
- BÁN 1989 = Magyar történelmi fogalomtár I–II. Szerk.: Bán Péter. Bp., 1989.
- BANA 2011 = Győr a modellváltó város 1867–1918. Források a dualizmus kori Győr történetéből. Összeáll.: Bana József et al. Győr, 2011. (Győri Tanulmányok 33/2011.)
- BENDA 1983 = Magyarország történeti kronológiája. I–IV. Főszerk.: Benda Kálmán. Bp., 1983.
- BENE 2008 = BENE János: Neoabszolutizmus és alkotmányos küzdelmek Nyíregyházán 1849–1872. = SzSzBSz 43 (2008) 4. sz. 419–452.
- BERÉNYI 2004 = BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: A szabadkőműves Kossuth Lajos. In: Kossuth és az egyházak. Tanulmányok. Szerk.: Kertész Botond. Bp., 2004. 117–139. (Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok 1.)
- BERKÓ–LEGÁNYI 1987 = BERKÓ Pál–LEGÁNYI Norbert: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986. [Győr, 1987.]
- BOGNÁR 1885 = BOGNÁR Endre: Ihász Imre 1803–1885. = PL 12 (1885) 9. sz. (március 1.) 33–34.
- BONA 1987 = BONA Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Bp., 1987.
- BONA 1988 = BONA Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988.
- BONA 1998–1999 = BONA Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban I–III. Bp., 1998–1999.
- BONA 2000 = BONA Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. (Harmadik átdolgozott, javított kiadás). Bp., 2000.
- BONA 2009 = BONA Gábor: Pápai diákok a '48-as honvédsereg tisztikarában. = AP 9 (2009) 1–4. sz. 267–380.
- BOROVSKY 1904 = Pozsony vármegye, Pozsony sz. kir. város, Nagyszombat, Bazin, Modor és Szentgyörgy r. t. városok. Írták a Pozsonyvármegyei helyi munkatársak. (Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Borovszky Samu.) Bp., é. n. [1904.]
- BOROVSKY 1909 = Győr vármegye. Írták a győrvármegyei helyi munkatársak. (Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Borovszky Samu.) Bp., é. n. [1909.]
- BOROVSKY 1910 = Szatmár vármegye. Írták a szatmármegyei helyi munkatársak. (Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Borovszky Samu.) Bp., é. n. [1910.]
- BORZA 1993 = BORZA László (főszerk.): Budapest lexikon I–II. Második, bővített kiadás, Bp., 1993.
- BOTTLIK et al. 1967 = Veszprém. Útikönyv. Írta Bottlik Mihály, Éri István, Hungler József et al. Bp., [1967]. (Panoráma útikönyvek)
- BÖLÖNY 1987 = BÖLÖNY József: Magyarország kormányai 1848–1987. Harmadik, bővített kiadás. Bp., 1987.
- CHOLNOKY 1938 = CHOLNOKY Jenő: Veszprém. Kalocsa, 1938. (A Balatoni Társaság Könyvtára IV.)
- CÍMTÁR 1892 = Magyarország tiszti cím- és névtára 1892. XI. évfolyam. Szerk. és kiadja a Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Bp., 1892.

- CZAGÁNY 1978 = CZAGÁNY István: Hauszmann Alajos művészetének stíluskorszakai. = Művészettörténeti Értesítő XXVII (1978) 4. sz. 225–255.
- CZUCZA 2007 = CZUCZA Emma: Áttelepülésem és első pápai éveim. Naplórészlet 1918–1936. Pápa, 2007. (Jókai Füzetek 52.)
- CSÁNYI 1917 = CSÁNYI Károly: Radisics Jenő 1856–1917. = Magyar Iparművészet 20 (1917) 1–3. sz. 3–4.
- CSOMA 1986 = CSOMA Zsigmond: Nászéjszakák bora: a somlai. Bp., 1986.
- DORNYAY 1927 = DORNYAY Béla: Bakony. Bp., 1927.
- ÉGETŐ 2001 = ÉGETŐ Melinda: Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból. Második, javított kiadás. Bp., 2001. (Szőlőhegyek történetének forrásai I.)
- ÉRDEMSOROZAT 1846 = A' pápai kir. kisebb gymnasiumban pannonhegyi benedekiek' vezérlete alatt tanuló ifjúságnak hit- és magyarnyelv- és egyéb tanulmányokból érdem szerinti sorozata 1846. Pápa, 1846.
- ERDŐDY 1984 = ERDŐDY Ferenc: Adatok a somlói kastély építésének történetéhez. = Műemlékvédelem XXIV (1984) 1. sz. 19–22.
- ÉRI 1966 = ÉRI István: Adatok a bakonyi üveghuták történetéhez. = VMMK 5 (1966) 143–176.
- FALLENBÜCHL 1994 = FALLENBÜCHL Zoltán: Magyarország főispánjai 1526–1848. Die Obergespane Ungarns 1526–1848. Bp., 1994.
- FÉNYES 1851 = FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik. I–IV. Pest, 1851.
- FÉNYES 1994 = FÉNYES Elek: Komárom vármegye leírása (1848). Pozsony, 1994. (Csallóközi Kiskönyvtár)
- FESTETICS 2009 = Egy udvarhölgy naplójából. Festetics Mária grófnő, udvarhölgy naplójának Budán és Gödöllőn papírra vetett részei. A naplórészeket fordította, bevezetővel, elő- és utószóval, valamint összekötő szöveggel ellátta: Tolnayné Kiss Mária. A kötetet szerk.: Faludi Ildikó, Kaján Marianna. Gödöllő, 2009. (Gödöllő kastély-könyvek)
- GAÁL 1987 = Életpályák – életművek. [A pápai pálos, majd bencés gimnázium alapításának 350. évfordulójára.] Válogatta, összeállította és sajtó alá rendezte Gaál Zoltán. Győr, 1987.
- GAJDÓ 2001 = GAJDÓ Tamás (szerk.): Magyar színháztörténet II. 1873–1920. Bp., 2001.
- GAZDAG 1991 = GAZDAG István: Debrecen város történeti kronológiája VII. 1901–1911. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XVIII. Szerk.: Gazdag István. Debrecen, 1991. 217–238.
- GELLÉRI 1893 = GELLÉRI Mór: Az Országos Iparegyesület igazgatósága. = VU 40 (1893) 26. sz. (június 25.) 430.
- GENTHON-ZÁDOR 1968 = Művészeti lexikon I–IV. Szerk. Genthon István-Zádor Anna. Bp., 1968.
- GERŐ-SEDLMAYR 1959 = GERŐ László-SEDLMAYR János: Pápa. Bp., 1959. (Városképek – műemlékek)
- GYÁNI 1997 = GYÁNI Gábor: Középosztályi fogyasztási kultúra és áruház. = Budapesti Negyed V. évf. 16–17/1997. 101–127.
- GYÉL 2003 = Győri életrajzi lexikon. 2., átdolgozott kiadás. Szerk. Grábics Frigyes, dr. Horváth Sándor Domonkos, Kucska Ferenc. Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár, Győr, 2003.
- H. SZABÓ 1994 = H. SZABÓ Lajos: Pápa és környéke 1848–1849. Pápa, 1994.
- H. SZABÓ 1996 = H. SZABÓ Lajos: Történelmi emlékhelyek Pápán és környékén. Pápa, 1996.

- H. SZABÓ 1998 = H. SZABÓ Lajos: Pápa város jeles díszpolgárai. Pápa, 1998.
- HALÁSZ 1886 = Országgyűlési almanach 1886. Képviselőház. Szerk.: Halász Sándor. Bp., 1886.
- HARMATH-KATSÁNYI 1984 = HARMATH István-KATSÁNYI Sándor: Veszprém megye irodalmi hagyományai. Veszprém, 1984. (Horizont Közművelődési Kiskönyvtár 10.)
- HELYSÉGNÉVTÁR 1996 = Magyarország történeti helységnévtára: Zala megye (1773–1808) I–II. Szerk.: Szaszkoné dr. Sin Aranka, Breinerné Varga Ildikó. Bp., 1996.
- HERMANN 1996 = [Pápa város polgármestereinek, tanácselnökeinek névjegyzéke.] = Tanulmányok Pápa város történetéből 2. Szerk.: Hermann István, a szerkesztésben közreműködött Somfai Balázs. Pápa, 1996. [A polgármesterek archontológiáját Somfai Balázs állította össze.]
- HERMANN 1999a = HERMANN Róbert: A csornai ütközet története és okmánytára 1849. június 13. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárának kiadványa. Sopron, 1999.
- HERMANN 1999b = HERMANN Róbert: Az ihási ütközet emlékkönyve 1849–1999. Kiadja a pápai Jókai Mór Városi Könyvtár. Pápa, 1999.
- HERMANN 2001 = HERMANN Róbert: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Bp., 2001.
- HOLCZHEIM 1877 = HOLCZHEIM K.[ároly]: Az építendő állandó színház ügyéhez. = VL 1877. március 25. 1.
- HORVÁTH-TÓTH 1936 = HORVÁTH Elek-TÓTH Endre: Pápa megyei város múltja, jelene és környéke. Pápa város ismertető leírása. Pápa, 1936.
- HUDI 1984 = HUDI József: Veszprém megyei parasztmozgalmak 1848–49-ben. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk.: Kredics László. Veszprém, 1984. 337–529. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 3.)
- HUDI 1995a = HUDI József: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847). Pápa, 1995. (Fejezetek Pápa város történetéből 2.)
- HUDI 1995b = HUDI József: Veszprém vármegye politikai elitje a XVIII–XIX. században (1711–1918). In: Az átmenet avagy Veszprém megye a rendszerváltás időszakában. Tanulmányok. Szerk.: Oláh Miklós. Veszprém, 1995. 25–61.
- HUDI 1998 = HUDI József: Pénzesgyőr története. Geschichte der Gemeinde Pénzesgyőr. Veszprém, 1998.
- HUDI 2001 = Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta: Hudi József. Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények forráskiadványai, Forrásközlések 2.)
- HUDI 2004 = HUDI József (szerk.): Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. Pápa, 2004. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 6.)
- HUDI 2009 = HUDI József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Szerk.: Lipták Dorottya. Bp., 2009. (Nemzeti Téka / Bibliotheca Nationalis Hungariae)
- HUDI 2010 = HUDI József: Gondol Gábor önéletírása = AP X (2010) 3–4. sz. 305–328.
- HUDI 2011a = HUDI József: Adatok a pápai Kölsey Ferenc Szabadkőműves Páholy történetéhez (1875–1892). = AP XI (2011) 1–2. sz. 25–82.
- HUDI – MEZEI 2004 = HUDI József – MEZEI Zsolt: A pápai tűzoltóság története. Pápa, 2004.
- ILA-KOVACSICS 1964 = ILA Bálint – KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp., 1964.

- JEKELFALUSSY 1892 = JEKELFALUSSY József (szerk.): A magyar korona országainak helységnévtára. Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal, Bp., 1892.
- KACZ 2011 = Kacz Lajos visszaemlékezései. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, jegyzetekkel ellátta és szerkesztette Hudi József. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, 2011.
- KÁDÁR 2003 = KÁDÁR József: Szolnok-Doboka vármegye monographiája. I–VI. Deés, 1901–1905. Elektronikus dokumentum, MEK-04755. Arcanum, Bp., 2003.
- KAPOSSY 1905 = Pápa város egyetemes leírása. Összeáll.: Kapossy Lucián. Pápa, 1905. [Reprint kiadása: Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 1989.]
- KATONA 2008a = KATONA Csaba: „Füreden az idén először nékem hozatik szerenád...” Slachta Etelka balatonfüredi naplója (1841). Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 37.)
- KATONA 2008b = KATONA Csaba: Écsy László fürdőigazgató naplói 1850–1852, 1856. Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 38.)
- KENYERES 1981–1985 = KENYERES Ágnes (főszerk.): Magyar életrajzi lexikon. I–IV. Második kiadás, Bp., 1981–1985.
- KIS 2001 = KIS Ernő: Imre deák. = Várostörténet és közműveltség. Helytörténeti írások a régi pápai sajtóból. Szerk.: Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 81–82. (A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai 14.)
- KISS 1908 = KISS István: A pápai plébánia története. Pápa, 1908.
- KÓKAY 1979 = A magyar sajtó története I. 1705–1848. Szerk.: Kókay György. Bp., 1979.
- KORITSCHONER 1905 = KORITSCHONER Lipót: Kereskedelem és pénzügy. In: KAPOSSY 1905. 337–340.
- KÓSA 1988 = KÓSA László: Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolutizmus idején. = Forradalom után – kiegészítés előtt. Szerk.: Németh G. Béla. Bp., 1988. 350–365.
- KOSÁRY–NÉMETH 1985 = A magyar sajtó története II/1. 1848–1867. II/2. 1867–1892. Szerk.: Kosáry Domokos és Németh G. Béla. Bp., 1985.
- KOVACSICS–ILA 1988 = KOVACSICS József–ILA Bálint: Veszprém megye helytörténeti lexikona II. Bp., 1988.
- KÖBLÖS 2006 = KÖBLÖS József (szerk.): A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 9.)
- KÖVÉR 1986 = KÖVÉR György: 1873. Egy krach anatómiája. Bp., 1986.
- KUNTÁR 1969 = KUNTÁR Lajos: Szombathelyi nyomdák és nyomdászok. [Szombathely, 1969.]
- LÁSZLÓ 2009 = LÁSZLÓ András: Diákélet Pápán. Ford. Huszár Ágnes. Pápa, 2009. (Jókai Füzetek 61.)
- LÁZÁR 1999 = LÁZÁR Andor: Egy hosszú élet emlékei. Pápa, az alvó város. Pápa, 1999. (Pápai Diákok 2. – A pápai Jókai Mór Városi Könyvtár sorozata, szerk.: Praznovszky Mihály)
- LÁZÁR 2000 = Pápától Brüsszelig. Lázár Andor emlékezik. Lázár György memoárja. Bp., 2000. (Littera Nova Kiadó – Magyar emlékek)
- LICHTNECKERT 1999 = LICHTNECKERT András (szerk.): Balatonfüred és Balatonarács története. Veszprém, 1999. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 14.)
- LICHTNECKERT 2008 = LICHTNECKERT András (szerk.): Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplója (1863–1892). Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 41.)

- LUKÁCS 1984 = LUKÁCS Lajos: Magyar politikai emigráció 1849–1867. Bp., 1987.
- LUX 2007 = LUX Ibolya: Évek, évszakok: a juharfa emlékezik. Az előszót írta, a szöveget gondozta és szerkesztette: Nagyvárad Enikő. Pápa, 2007. (Jókai Füzetek 53.)
- LYKA 1933 = LYKA Károly: Egy magyar építész-család. = Magyar Művészet 1933. 57–59.
- M. MESTER 2011 = Somlóország. Istenadta szép vidék. Szerkesztette, összeállította: M. Mester Katalin. 2011.
- MARKÓ 1896 = MARKÓ Miklós: Fővárosi báljaink és a táncrendek. = VU 43 (1896) 6. sz. (február 9.) 90.
- MARTONFALVAY 2000 = Martonfalvay Imre deák emlékirata és naplótöredéke. Pápa, 2000.
- MELEGA 2010 = MELEGA Miklós: Képek a szombathelyi Brenner család életéből. = Előadások Vas megye történetéről V. Szerk.: Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2001. 131–154. (Archivum Comitatus Castriferrei 4.)
- MERÉNYI 1970 = MERÉNYI Ferenc: A magyar építészet 1867–1967. 2. változatlan kiad. Bp., 1970.
- MÉSZÁROS 1988 = MÉSZÁROS István: A pápai bencés gimnázium. H. n., 1988.
- MOLNÁR 2000 = Zala megye archontológiája 1138–2000. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény 50.)
- MÓRICZ 1903 = Novus [MÓRICZ Zsigmond]: Móricz Pál. = VU 50 (1903) 22. sz. (május 31.) 353–354.
- MÓROTZ 2009 = MÓROTZ Eszter: A Vas megyei Nemzeti Színház építésének története 1863–1881. 1. rész. = VHHK 2009. 1. sz. 33–47.
- NÁDASDY 1981 = NÁDASDY Lajos: A pápai kőszínház története (1817–1931). Veszprém, 1981. (Horizont Kiskönyvtár 5.)
- NAGY 2001 = NAGY Ildikó: Az új színházi vállalkozások: A népszínház. = GAJDÓ 2001. 102–142.
- NÉMETH 2012 = NÉMETH Tibor: „...mások szegénységén segíthetni...” Ihász Lajos élete (1850–1908). Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2012.
- NÉMETH-SZABÓ 1989 = NÉMETH Adél-SZABÓ Lajos: Pápa. Bp., 1989. (Panoráma – Magyar városok)
- NÉVVÁLTOZTATÁS 1895 = Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893. Eredeti okmányok alapján összeállította a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság egyik igazgató-választmányi tagja. Bp., 1895.
- ÓHIDY 2007 = ÓHIDY Viktor: Főúri lakáskultúra Magyarországon a dualizmus korában. ELTE BTK Doktori disszertáció. Bp., 2007.
[http://doktori.btk.elte.hu/hist/ohidy/dissz_ohidy.pdf – letöltve: 2011. 09. 05.]
- ÖLVETI 2002 = ÖLVETI Gábor: Debrecen szabad királyi város közigazgatási bizottságának hatásköre és szervezeti felépítése a dualizmus korában. Szerk.: Radics Kálmán. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIX. Debrecen, 2002. 231–248.
- PAJKOSSY 1999 = Kossuth Lajos. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést és jegyzeteket írta: Pajkossy Gábor. Bp., 1998. (1999) (Magyar Szabadelvűek)
- PÁLMÁNY 2002 = PÁLMÁNY Béla (szerk.): Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés almanachja. Magyar Országgyűlés, Bp., 2002.
- PATAKY 1985 = PATAKY László: A győri református egyház története. Győr, 1985.

- PETRIK 2010 = PETRIK Iván (szerk.): Memoriae commendamus – emlékezetül adjuk. Válogatás Pápa város történetének forrásaiból. Pápa, 2010. (A Pápai Levéltár kiadványai I.)
- PETTEND 1934 = N. N.: A pettendi Luczenbacher-kastély építője. = SzSz 4 (1934) 1–2. sz. 38.
- PFEIFFER 1987 = PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. Görres Gesellschaft, München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VIII.)
- PÖLÖSKEI 2009 = PÖLÖSKEI István: Lovászpata. Pápa, 2009.
- RABÁR 1998 = RABÁR Ferenc: Az eszéki vár feladása 1849-ben. = HK 111 (1998) 1. sz. 130–176.
- RNL = Révai Nagy Lexikona. I–XXI. Bp., 1911–1935.
- RÓMER 1860 = RÓMER Flóris: A Bakony, természetrajzi és régészeti vázlat. Második kiadás, Győr, 1860.
- RÓNAY 1996 = RÓNAY Jácint: Napló. (Válogatás) Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Hölvényi György. Budapest-Pannonhalma, 1996. (METEM Könyvek 13.)
- RUHMAN 1942 = RUHMAN Jenő: Ihász Dániel az olaszországi magyar emigrációban. = SSz VI (1942) 4. sz. 233–256.
- SÁROSI 1971 = SÁROSI Bálint: Cigányzene... Bp., 1971.
- SASHEGYI 1984 = SASHEGYI Oszkár (szerk.): Az abszolutizmus kori levéltár. Repertórium, I. kötet. Bp., 1984. (Levéltári Leltárak 82.)
- SCHLETT 2007 = SCHLETT István: Válságkezelés, rendszerváltoztatás vagy a pártstruktúra átalakítása? Politikai dilemmák az 1873–1875-ös pénzügyi válság idején. = KSz 54 (2007) február, 142–166.
- SCHMIDT-BRENTANO 2007 = Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816–1918 von Antonio Schmidt-Brentano. Österreichisches Staatsarchiv, Wien, 2007. [<http://oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=23130> – letöltés: 2011. 09. 11.]
- SCHOOER 1905 = SCHOOER Ernő: Pápa kiváltságos város közigazgatása. = KAPOSSY 1905. 341–363.
- SCHÖPFLIN I–IV. = SCHÖPFLIN Aladár (szerk.): Színházművészeti lexikon. Bp., 1929–1931. [Az első három kötet évszám nélküli, a negyedik 1931-ben jelent meg.]
- SISA 1994 = SISA József: Szkalnitzky Antal. Egy építész a kiegyezés korabeli Magyarországon. Bp., 1994.
- SOMFAI 1987 = SOMFAI Balázs: A veszprémi Megyeház 100 éve 1887–1987. Veszprém, 1987.
- SOMFAI 1994 = Pápa mezőváros igazgatása 1848/49 után. = Tanulmányok Pápa város történetéből. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994. 351–368.
- SOMOGYI 2010 = SOMOGYI Zoltán (szerk.): Mesél a Tapolca. Pápa, 2010.
- STURM 1897 = Országgyűlési almanach 1897–1901. Szerk.: Sturm Albert. Bp., 1897.
- SZAKÁL 2002 = SZAKÁL Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történeti modellváltás. Bp., 2002.
- SZÉKÁCS 2008 = Székács József püspök visszaemlékezései. Szerkesztette, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta, a névmagyarázatokot készítette és a bevezető tanulmányt írta Kertész Botond. Bp., 2008.
- SZÉKELY 1994 = SZÉKELY György (főszerk.): Magyar színházművészeti lexikon. Bp., 1994.
- SZILÁGYI 2005 = SZILÁGYI István: Szombathely város építés- és építészettörténete a dualizmus korában. Szombathely, 2005.
- SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp., 1891–1914.

- TELEKI 1958 = TELEKI Sándor emlékezései. Válogatta, sajtó alá rendezte és az előszót írta Görög Lívia. Ellenőrizte Kemény G. Gábor. Bp., 1958. (Magyar Századok)
- TERPLÁN-NÉMETH 2008 = TERPLÁN Zénó – NÉMETH Géza: A Magyar Mérnök- és Építész-egylet Közlönyének adatai 1867–1944 között. Miskolc, 1998.
- TILCSIK 2009 = TILCSIK György: Szombathely kereskedelme és kereskedelmi jelentősége a 19. században. Szombathely, 2009. (Archivum Comitatus Castriferrei 3.)
- TILHOF 2008 = TILHOF Endre: Ajkai életrajzi lexikon 2. Ajka, Ajkarendek, Bakonygyepes, Bódé, Csekút, Padrag, Tósok, Tósokberénd község és Ajka város neves személyiségei. Bp., 2008.
- TILHOF 2009 = TILHOF Endre: Ajkai krónika. Történeti kronológia és adattár, a kezdetektől napjainkig. Ajka, 2009.
- TÓTH 2004 = TÓTH Béla: ...Emlékezzél meg az egész útról... [A pápai evangélikus gyülekezet és egyházmegye története]. Pápa, 2004.
- TRÓCSÁNYI 1981 = TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Pápa, 1981.
- UJVÁRI 1929 = UJVÁRI Péter (szerk.): Magyar zsidó lexikon. Bp., 1929.
- ÜRMÖS 2006 = ÜRMÖS Péter: Elfelejtett zeneszerzőnk: Szabadi Frank Ignác élete 1824–1897. Pápa, 2006.
- VARGA 1998 = VARGA Béla (főszerk.): Veszprém megyei életrajzi lexikon. Veszprém, 1988.
- VARGA 2009 = VARGA Béla: Veszprém város lexikona. Bp., 2009.
- VEZÉNYI 2000 = VEZÉNYI Pál: Pápai emlékek. Pápa, 2000.
- VOYTA 1877 = VOYTA Adolf: Néhány statisztikai adat az eddig létesített párisi ipartárlatokról. = PL 4 (1877) 25. sz. (június 24.) 100.
- VOYTA 1880 = VOYTA Adolf: Sommerset-house. Uti jegyzeteimből. = PL 7 (1880). 1. sz. (január 1.) 2.
- WINKLER 2007 = WINKLER Gábor: Pápai éveim. Pápa, 2007.
- WÖLLER 1994 = WÖLLER István: A Tapolca vizimalmai Pápán és környékén. Pápa, 1994. (Fejezetek Pápa város történetéből I.)
- ZÖLLNER 1998 = ZÖLLNER, Erich: Ausztria története. Bp., 1998. (Europica Varietas)

VOYTA ADOLF ÉLETÉNEK FŐBB ESEMÉNYEI

- 1834. október 25.** Pápán született Voita József építőmester és Velsz Anna házasságából. Édesanyja a szülést követő negyedik napon elhunyt.
- 1836. január 15.** Voita József másodszor is megházasodott: Holczheimer Mátyás szombathelyi ácsmester Erzsébet nevű lányát vette feleségül.
- 1847 október** Voita Adolf a pápai bencés gimnázium négy osztályának elvégzése után a győri bencés gimnázium V. osztályában folytatja tanulmányait.
- 1849–1853** között kisebb megszakításokkal kőművesnek tanul Höltzl József szombathelyi építőmesternél.

- 1853–1856** között a bécsi politechnikumban folytatja tanulmányait, amelyek végeztével a berlini származású Carl Tietz bécsi építész irodájában szerez gyakorlatot. Közben megtanul angolul.
- 1857** Építőmérnök a Salzburg–Amstetten vasútvonalat építő angol cégnél.
- 1859–1860** Londonban él, megismerkedik a magyar politikai emigráció tagjaival és – feltételezhetően – a szabadkőműves mozgalom eszméivel.
- 1860** tavaszán hazatér, Pápán építőmesteri vizsgát tesz, szülővárosában telepedik le.
- 1863. június 13.** Feleségül veszi néhai Hets Antal pápai épületfa-kereskedő lányát, Hets Lujzát. Házasságukból két felnőtt kort megélt gyermek születik: Ilona (1863) és Elemér (1882).
- 1867** Az ajkai (csingervölgyi) szénbánya számára műszaki létesítményeket épít. Részt vesz a párizsi világiállításon, majd utazást tesz Angliában, Hollandiában, Belgiumban és Németországban.
- 1868** Szőlőt vásárol a Somlón.
- 1870–1871** Részt vesz a nyugati vasút építési munkálataiban.
- 1872 nyara** King londoni könyvkereskedő Mary lányával együtt nála vendégeskedik.
- 1873. május 1.** Megnyílik a bécsi világiállitás. Feleségével együtt megtekinti.
- 1873. május 9.** Bécsben kitör a pénzügyi krach, amely a pápai banki befektetőknek mintegy 2 millió forint kárt okoz. Sógorát, Hanauer Béla vaskereskedőt 40 ezer forint családi kölcsönrel mentik meg a csődtől.
- 1874** Belép a győri Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholyba.
- 1875** Több elvbarátjával kilép a győri páholyból és megalapítja a Pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholyt, amely fontos szerepet játszik a város közéletében.
- 1877** A szombathelyi színház építésének tervezetét közli Holczheimer Károly neve alatt a *Vasme-gyei Lapok*ban. Felkérlik a Pápai Népbank igazgatói tisztségére, de a bank egyes tisztviselők csalásai miatt hamarosan csődbe megy.
- 1879** Lóskay Miklós osztálytanácsos felkérésére költségvetést készít a tervbe vett pápakeszthelyi vasútépítésről.
- 1881** Tervei szerint felépül a pápai állandó színház, amely országosan ismertté teszi és számos színháztervezési szerződést hoz számára. Ősszel Ráth Károllyal együtt részt vesz a hallei és nürnbergi ipari kiállításon.
- 1883 nyara** Gyomorbaját a Lindewiese-i gyógyfürdőn kúrálja. Útjára Ilonka lánya is elkíséri.
- 1884** Győrben bővíti a redout épületét és a református egyházközségnek egy nagyobb épületet épít.
- 1885** Lányával Debrecenbe, majd Szatmárra utazik.

- 1887** Gróf Esterházy Ferenc megbízza a devecseri várkastély teljes felújításával.
- 1888** A tatai Esterházy-uradalomtól bérlő a mérszégetési jogot. A filoxéra-vész miatt eladja pápai (törzsökhegyi) és somlai szőlőjét.
- 1889–1890** Báró Hornig Károly veszprémi püspök megbízásából felépíti a farkasgyepüi vadász-kastélyt és főerdései lakot.
- 1894 augusztus** végén Budapestre költözik. A VIII. kerületben lévő Baross utca 124. szám alatti épület első emeleti saroklakását veszi bérbe. Ősszel Elemér fiát a belvárosi reáliskola 3. osztályába iratja be.
- 1913** A londoni King család másodszor is meglátogatja, immár Budapesten.
- 1923. február 14.** Budapesten, a VII. kerületben, a Bethlen tér 1. szám alatt hunyt el „aggaszályban”; lakása az I. kerületben, a Tárogató út 2. szám alatt volt.

